

TÜRKÇENİN ONOMASTİĞİNE KATKILAR: UYGUR YAZITLARINDAKİ KİŞİ ADLARI

Mihriban AYDIN*

Öz: Yedi ve sekizinci yüzyılın şabeserleri Eski Türkçe yazıtlar hakkındaki çalışmalar, ilk keşfedildiği günden bugüne değin eksilmeyen bir heyecanla devam etmiştir. Özellikle son yıllarda bulunan yazıtların yayımı ile önceki yazıtlar hakkındaki düzeltme çalışmaları epeyce fazladır. Her yapılan çalışmayı Eski Türkçe döneminin sorunlarını aydınlatma için bir çaba olarak değerlendirmek gerekir.

Bu çalışmada Uygur yazıtlarındaki kişi adları üzerinde durulmuştur. Kişi adı olabilecek her bulgu, kullanılan ünvanlarla birlikte değerlendirilmiştir. Uygur yazıtlarının hangileri olduğu konusunda değerlendirmelerde bulunduktan sonra elde edilen kişi adlarının, başta Eski Uygurca olmak üzere sonraki dönem Türkçe metinlerdeki durumu üzerinde de durulmuştur. Kişi adını oluşturan sözcük gruplarındaki her öge için açıklamalar yapılmış; özellikle kökeni ve yapısıyla ilgili değerlendirmelerden söz edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Eski Türk Yazıtları, Eski Türkçe, Uygur Yazıtları, Kişi Adları, Onomastik.

Contributions to the onomastics of Turkish: Personal Names in Uyghur Inscriptions

Abstract: Studies on Old Turkic inscriptions, masterpieces of the seventh and eighth centuries, have continued with unwavering excitement since the day they were first discovered. Especially the publication of the inscriptions discovered in recent years and the corrections of the previous inscriptions are very abundant. Every study should be evaluated as an effort to illuminate the problems of the Old Turkic period.

The subject of this article is personal names in Uyghur inscriptions. Every finding that could be a personal name was evaluated together with the titles used. After evaluating the Uyghur inscriptions, it was questioned whether the personal name was found in later Turkish texts, especially in Old Uyghur. Explanations have been made for each element in the word groups that make up the personal name. Evaluations about the origin and structure of the personal names are mentioned.

Keywords: Old Turkic Inscriptions, Old Turkic, Uyghur Inscriptions, Personal names, Onomastics.

Giriş

Eski Türkçe döneminin uğraş alanlarından biri de kişi adlarıdır. Bu konuda, doğrudan Eski Türkçe yazıtlardaki materyali değerlendiren kapsamlı bir çalışma henüz yoktur. Ancak söz varlığı ya da ünvanlar özelinde bazı çalışmalar bulunmaktadır.

Makale boyunca sözü edileceği üzere; kağan gibi üst düzey yöneticilerin şahsi adları yazıtlarda anılmadığı için bu kimselerin elde ettiği tüm ünvanların sayılması ile ünvanlar grubu ortaya çıkmakta ve bu sayede ünvanlar topluluğu ile kişinin kimliği

* Dr. Öğr. Üyesi, Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dilbilimi Bölümü, İzmir/TÜRKİYE. E-posta: mihriban.aydin@deu.edu.tr, ORCID No: 0000-0003-0053-7214

elde edilebilmektedir. Türk boylarının, özellikle üst düzey yöneticilerinin çocukluk adlarının ardından kahramanlık adı aldığı bilinmektedir. Bu kahramanlık adı, çok zaman elde ettiği bir başarıdan dolayı verildiği için, adına yazıt dikilen kimselerin çocukluk adlarına değil, elde ettiği kahramanlık adına yer verilir. Bu da askerî ya da idari ünvanlar olduğu için kişinin asıl adını elde etmek mümkün değildir.

Eski Türk yazıtlarından elde edilen kahramanlık adlarına birkaç örnek vermek gerekirse; KT D 31: *Umay teg ögüm katun kutuğa inim köl tegin er at bultı* “Umay gibi annem hatunun talihi sayesinde kardeşim Köl Tegin erlik adını buldu.”; Çaa-Höl III (E 15), 3: *Er atım yaruk tegin ben* “Erkeklik adım Yaruk Tegin”; Ak-Yüs I (E 38), 4: *Bo er atım ögdem inal a<l>p* “Bu erkeklik adım Ögdem Inal Alp(’tır).”; Tuva B (E 50), 4: *Bug<r>a er atı<m>* “Bugra erkeklik adımdır.”; Demir-Sug (E 92), 1: *Beg saşun er atım* “Bey Sangun erkeklik adımdır.” vs. (Aydın 2022: 204-205).

Bazı durumlarda adın ünvan mı kişi adı mı olduğunu anlamak güçtür. Örneğin; KÇ’dekiler de dâhil, *Tonyukuk* adının ünvan mı kişi adı mı olduğu tartışılmıştır. Ya da ünlü Tonyukuk’un kullandığı *Bilge Tonyukuk Boyla Baga Tarkan* (T I B 6) ünvanlar topluluğunda, belki Tonyukuk asıl adı olsa bile geri kalan *boyla, бага* ve *tarkan* ünvanları ad olduğu için, sıfat tamlaması olarak düşünmeye gerek kalmamakta; sahip olduğu ünvanlar sıralanmış olmaktadır.

Uygurların bizzat hükümler olduğu ya da bağlı yaşadığı dönemlerde Uygurların elinden çıkan yazıtların hangileri olduğu tartışılmıştır. Ancak Tes, Tariat, Şine Usu, I. Karabalgasun ve son olarak yakın zamanlarda bulunan Karı Çor Tegin yazıtlarının Uygurlara ait olduğu konusunda herhangi bir şüphe bulunmamaktadır. Uygur yazıtlarının hangileri olduğu konusu, bu makalenin çalışma alanı olmadığı için, bu konudaki tartışmalar hakkında özellikle şu yayınlara bakılmalıdır: (Sertkaya 1992: 332-333); (Ercilasun 2006: 134-135); (Mert 2009: 99-105); (Aydın 2018a: 31-32).

Bu makalede kişi adları, ünvanlarla birlikte değerlendirilmiştir. Yukarıda da değinildiği üzere, sonradan elde ettiği ünvanlar olsa da kişiyi tanımlamada büyük rol oynamakta, herhangi bir karışıklığa mahal vermemektedir. Uygur yazıtlarından elde edilen kişi adları alfabetik sıra ile verilmiş; kişiye ait tüm ünvanlar birlikte alınmıştır. Kişi ad/ünvanlarının geçtiği metinler için Aydın’ın *Uygur Yazıtları* (Aydın 2018a) başlıklı çalışması temel alınmış; öteki yayınlardaki okuma ve anlamlandırmalara da yer verilmiştir. Önce ad/ünvanın geçtiği metin verilmiş; ardından ad/ünvanla ilgili değerlendirme yapılmıştır. Gerek metinlerin alındığı kaynak ve gerekse Uygur yazıtlarıyla ilgili tüm yayınlardaki okuma ve anlamlandırmalara herhangi bir müdahalede bulunulmamış; olduğu gibi verilmiştir.

1. Uygur Yazıtlarında Kişi Adları

1.1. Akınçu Alp Bilge Çiğşi

Ta K 1: <...> *kutlug çiğşi akınçu alp bilge çiğşi* “<...> Kutlug Çiğşi (ile) Akınçu Alp Bilge Çiğşi” (Aydın 2018a: 47).

Yazıtın kuzey yüzü, kağınağa bağlı boyların Moyan Çor Kağan tarafından oğullarına pay edildiğinin anlatıldığı bölümdür. Ancak bu yüzün ilk satırındaki aşınmalardan dolayı *Akınçu Alp Bilge Çiğşi*’nin ne ile meşgul olduğunu anlamak mümkün değildir. Dört ünvandandan oluşan kişi adının önündeki *Kutlug Çiğşi*’nin de ayrı bir kişiyi gösteriyor olması gerekir. Bu ayırmda *çiğşi* ünvanı yol gösterici olmuştur. *Akınçunun* tabanının *ak-* ‘akmak, akın yapmak’ olduğu genel kanaattir. < *ak-ınçu* (ED 88a). *Alp*, yazıtlar döneminde çok sık kullanılmış ünvanlardan olup çağdaş Türk lehçelerinde de bulunmaktadır. Clauson temel anlamının ‘though, resistant, hard to overcome’ olduğu kanaatindedir (ED 127b-128a). Ünvan için ayrıca bk. (TMEN II, No. 56

526). *Bilge* ise *bil-* fiilinden *-GA+* eki ile kurulmuş isim olup kağanlar, katunlar ve yönetici beyler tarafından sık kullanılmış ünvanlardandır. *Çiğşinin* ise Çince den ödünçleme ve ‘vali, yüksek rütbeli askerî komutan’ anlamında olduğu genel kanaattir: *Cishi* 刺史. Ayrıntı için bk. (Bazin 1995: 39); (Ramstedt 1951a: 75); (Ecsedy 1965: 86-87); (DTS 145); (ED 417a); (Tekin 1983: 836); (Aydın 2018a: 125).

1.2. Alp İşvara Seşün Yağlakar

Ta B 7: *beş buğ er başı alp işvara seşün yağlakar* “Beş binlik kuvvetin başı General Alp İşvara Yağlakar (idi).” (Aydın 2018a: 46).

Yalnızca bir kez geçen ve beş bin kişilik birliğin komutanı olduğu anlaşılan kimsenin adı, dört ayrı ünvan dan oluşmaktadır. Yazıtın en önemli yanlarından birisi Türk ordusunda beş bin kişilik bir birliğin olduğunun anlaşılmasıdır. *Alp* ünvanından başka, kullanılan üç ünvan dan ilki *işvara* olup öteki yazıtlardan da bilindiği için üzerinde çok konuşulmuştur. Ta’da iki kez ele geçen ünvan, Uygur yazıtlarından yalnızca şU G 2’de bir; öteki yazıtlardan; KT’de 1, O’da 2; KÇ’de 6; Yenisey bölgesinde ise Uybat III (E 32) ve Turan I (E 118)’de birer olmak üzere toplam on bir kez tespit edilmiştir. Bunlar arasında Küli Çor’un bu ünvanı kullanmasından ötürü en ünlüsü toplam beş kez geçen *işvara Bilge Küli Çor* olmalıdır. Ünvanın Türkçe olmadığı yönünde görüşler bulunmakla birlikte, örneğin P. Pelliot’nun, I. Türk Kağanlığı’ndan *Shabolüe* (沙鉢略) Kağan’ın adından hareket ederek *Mahrnāmag*’daki *řpārā* ile Tuna Bulgar hükümdarı *asparuğ* adı ile ilişkilendirdiği bilinmektedir (1929: 211). Bazı naşirler daha çok İrani bir dilden, belki Sanskrit veya Tohar, ödünçlendiği kanaatini taşımaktadır. Krş. (ED 257a). Doğrudan ünvanı işleyen çalışmalar da bulunmaktadır. Örneğin; (Ölmez 1997: 184-185); (Sertkaya 2004: 371). Beş binlik birliğin başı olan kimsenin kullandığı ‘general’ anlamındaki *seşün* sözcüğünün Çince olduğu kanaati yaygındır: *Jiangjun* 將軍. Ayrıntı için bk. (Ecsedy 1965: 87), (TMEN III, No. 1274). Ünvanın Uygur yazıtları içerisinde yalnızca Ta’da tespit edilmiş olması yazıtın değerini artırmaktadır. Ancak *+t* ekli biçimi olan *seşüt* ise yalnızca Ta’da üç kez (G 4, K 1, 2) tespit edilmiştir. Kişinin kullandığı son ünvan *yağlakar* ise oldukça önemlidir. Çünkü bu kişinin Uygur Kağanlığı’nın yönetici hanedanından olduğunu gösteren en iyi kanıt sayılabilir. Yağlakar hanedanının adı, Ta, Su ve KÇor yazıtında birer olmak üzere toplam üç kez tespit edilmiştir. Jiu Tangshu’da (舊唐書) Uygur kabileleri sayılırken ilk sırada gösterilmiştir: *Yaoluoge* (藥羅葛). Adın anlamı ve kökeni ile ilgili türlü görüşler bulunmaktadır. Örneğin; J. R. Hamilton, *yağla-* fiilinin geniş zaman ekinin eski şekli olan *-kar/-kır* ekiyle kurulduğunu ve ‘yağlayanlar, yağ sürenler’ olarak anlamlandırılması gerektiği kanaatindedir (1997: 220). Hamilton bu görüşünün ardından *yagi* ‘düşman’ ile de ilgili olabileceğinden bahisle *yağıla-* fiilini de ihtiyatla öne sürmüştür (1997: 200, dipnot 80). Ünvanın ayrıntısı için bk. (DTS 225); (ED 903b); (Ercilasun 2009: 9-10). Aydın ise, Karı Çor Tegin’deki *Karı* sözcüğü ile *Yağlakar* arasındaki ilişkiden söz ederek *Karı* adı hakkında yeni bir görüş öne sürmüştür (2020: 149-152).

1.3. Alp Kutlug Bilge Kan / Alp Kutlug Bilge Kagan

HT VI/1: *teğri<i>ken alp kutlug bilge kan* “Saygıdeğer Alp Kutlug Bilge Han” (Aydın 2018a: 75).

HT VI/5: *otuz yaşımka alp kut<lu>g bilge kagan elinte* “Otuz yaşım da Alp Kutlug Bilge Kagan ülkesinde” (Aydın 2018a: 75).

HT VI’da iki kez geçen bu kağan adı, 1. satırdaki *teğrikenin* ‘saygıdeğer, aziz’ anlamında bir sıfat olduğu 5. satırda bulunmamasından anlaşılmaktadır. Anılan kağanın

Böğü Kağan'dan sonra tahta geçtiği öne sürülebilir. Böğü Kağan'ın Mani dinini kabul etmesi, Uygurlar üzerindeki Soğd etkisinin baskın şekilde artmasına neden olmuştur. Soğdlular 779'da, Tang hükümdarı Tang Daizong (唐代宗) (762-779)'ün ölümü üzerine ilan edilen yastan yararlanarak Tang Hanedanlığı'nı işgal etmesini kağana teklif etmiş; Böğü Kağan da bunu kabul etmiş; ancak Tun Baga Tarkan'ın itirazı ile karşılaşmıştır. Kağanı ikna edemeyen Tun Baga Tarkan, kağanı ve etrafındaki Soğdlu maiyetini yok edince *Alp Kutlug Bilge Kagan* ünvanıyla tahta geçmiştir (Mackerras 2000: 426-427). HT VI'da bu kağandan söz edilmiş olmalıdır ve bu durumda HT VI'nın Uygur Kağanlığı döneminde ve 780'den sonra yazıldığı düşünülebilir. Kağan'ın şahsi adı bilinmemekle birlikte, ünvanlar topluluğu ile de olsa adının ele geçmesi HT VI metnini değerli kılmaktadır. *Alp Kutlug Bilge Kagan* ünvanlar topluluğundaki ünvanların, kağanın kahramanlık ve bilgeliğini ortaya koymak için kullanılmış ayrı ayrı isimler olduğu anlaşılmaktadır. Kağanı ifade etmek için kullanılan ve büyük bir olasılıkla kağanlık ünvanına ait olmayan *teñriken* sözcüğü şu yazıtlarda tespit edilmiştir: Ongi 5, 6, 8; I. Karabalgasun I, 1; Hoyto-Tamır VI/1; Arhanan 1, 2; Galuut 3, 4; Hangiday 3; Adrianov 2, 4. Buna göre; KT, BK ve T'de ele geçmemiştir. Belki de bu nedenle, S. G. Klyashorniy & E. Tryjarski, Ar'daki *teñriken*'in Uygur diyalektolojisine ait olduğunu belirtmiş ve *teñrikenin* Uygur; *teñritegin* ise Köktürk dönemi yazıtlarında geçtiğini öne sürmüştür (1990: 66-67). *Alp* ve *bilge* ünvanları için **1.1. Akıncı Alp Bilge Çiğsi** bölümüne bakılmalıdır. *Kutlug*, hem sıfat hem de ünvan olarak tespit edilmiştir. 'Kutlu, bahtlı' anlamında yalın isim olarak Ta K 3, 3, Ar 2, 3, HT VII/4, HT XIV/5, HT XV/4, 7, Mutrın Temdeg, Tepsey IV (E 114), Tepsey V (E 115), Koçkor II/Kök-Say II (K 22); kişi adı olarak ise Ta K 1, 3, 3, 5, 5, 5, 6, Su 2, 3, HT VI/1, 5, Çaa-Höl VII (E 19), 1, Talas IX (K 9), 1, 2 ve Nomgon 4. Sözcük *kut+IUG* biçiminde kurulmuş bir sıfattır. Ayrıca krş. (DTS 473); (ED 601a).

Kagan ünvanı, Uygur yazıtlarında da olduğu gibi tüm yazıtların en çok kullanılan ünvanı olması dolayısıyla hakkında çok farklı görüşler ve özellikle türlü köken önerileri bulunmaktadır. Bunları kısaca özetlemek gerekirse; P. A. Boodberg'in Tuoba (拓跋): *kehan* 可汗=k'â-kân<*kagan* (1936: 171-172); K. Shiratori'nin, *kagan* ünvanını ilk kez Ruanruanların kullandığı bilgisi (1945: 504); G. J. Ramstedt'in, Çin. *ke+kuan* "büyük han": *ke-kuan*>*ke-kan*>*kegan*>*kagan* (1951a: 62-63); Clauson'un *kagan* ve *kan* ilişkisinin daha çok küçüklük ve büyüklük bakımından açıklanabileceği kanaati ile Mo. *teb-teñri* ve *apak* örnekleri çerçevesindeki pekiştirme durumunun bu ünvan da olduğu görüşü (1956: 76); E. G. Pulleyblank'in Xiongnu (匈奴) dilindeki *Hu-yü<hou-hiou*<**hwax-hwäh* sözcüğünü *kagan* ile aynı sayması (1962b: 261); G. Doerfer'in ünvanın Xianbei (鮮卑) kökenli **ça'an* olduğu ve buradan Ruanruan (蠕蠕) diline ve oradan Türkçe ve ardından Moğolcaya verildiğini önerdiği görüşünün yanında, *kan*, *katun*, *kagan* ve *kagatun* ilişkisine değinerek *katun*'ün 'kamın eşi'; *kagatun*ün ise 'kagamın eşi' olduğunu önerdiği savı (TMEN III, No. 1161); A. Vovin'in, Doerfer'in görüşünü daha belirginleştirerek *ka-ga-n* ve *ka-ga-tu-n* ile *ka-n* ve *ka-tu-n*'ü ilişkili sayması ve kökeninin Xiongnu ve Yenisey dillerinden Xianbei'ye ve ardından Tü. ve Mo.'ya verildiğini ve özellikle Mo.'da teklik *-n* ve çokluk *-d* ekiyle kullanıldığını belirttiği görüşü (2007: 178 ve 184) *kagan* ve *kan* ünvanları arasındaki ilişki ya da aynılık/ayrılık özelliklerini öneren görüşler arasında sayılabilir.

1.4. Altı Çavış Tegin

KÇor 4-5: *altı çavış* (5) *tegin oğlu* "Altı Çavış (5) Tegin'in oğlu" (Aydın 2018a: 84).

Karı Çor'un babasının ünvanı bulunan bu önemli cümledeki *altı* sözcüğü, yazıtın naşirlerince türlü biçimlerde okunmuştur: *attı* 'adı' (Alyılmaz 2013: 20, 33); (Zhang

2013a: 75); (Zhang 2013b: 667); (Ölmez 2013: 324). Rybatzki & Wu ise unutulmuş iyelik eki tasarlayıp *atı[sı]* okumuştur (2014: 120). Aydın & Ariz *altı çavış tegin* okuyarak *altı* sözcüğünün ünvan olduğunu belirtmiştir (Aydın & Ariz 2014: 67 ve 72). Karı Çor Tegin'in, Yaglakar hanedanından Altı Çavış Tegin'in oğlu olduğu anlaşılmaktadır; bu durumda Moyan Çor Kağan'ın torunu olmaktadır. Zaten yazıtın Çince bölümünde de kağanın torunu olduğu belirtilmiştir (Xin 2013: 66). Çince bölümün 3. satırı şöyledir: 回鹘葛啜王子则可汗之诸孙 *Huihu ge chuo wangzi ze kehan zhi zhu sun* yani “Uygur Karı Çor Tegin, kağanın torunudur.”

Karı Çor Tegin'in babası olduğu belirtilen bu *tegin*in hanedan üyesi olduğu zaten ünvanından anlaşılmaktadır. Ayrıca bu kişinin adı Ta K 4'te tespit edilmiştir: *teñrim kanım oğlu <...> bodunka <...> udurgan <...> çavış seşün bodunı tokuz bayırku ak baş ara basmıl² tokuz tatar bunça bodun çad bodunı* “İlahi (yüce) hanımın oğlu <...> halkına <...> Udurgan <...> general Çavış'ın halkı, Dokuz Bayırku(lar), Ak-Baş(lar) arasında? Basım(lar), Dokuz Tatar(lar), bunca boylar da şadin boylarıdır.” (Aydın 2018a: 48). Bu satırda, *çavış seşün* bulunmakta; ancak *çavış* ünvanının hemen önündeki aşınmış yerde ne yazdığı anlaşılamamaktadır. *Çavış* çok iyi bilinen ve üzerinde çok konuşulmuş bir ünvardır. Ünvanla ilgili bk. (TMEN III, No. 1055); (VEWT 101); (ED 399a). *Tegin* daha çok kağanların oğulları ve birkaç örnekte de kardeşlerinin kullandığı bir ünvardır. Özellikle Köl Tegin'den dolayı bilinen ünvanın kökeni ile ilgili tartışmalar sürmektedir. Örneğin; Ramstedt **tæg-* ve **-in* fiil ve ekini öne sürmüştür (1951a: 64-65). Sözcüğün, Mo.'da tek başına kullanıldığına dair örneği ve Mo. *çiginin* ‘prens’ anlamında kullanıldığına dair tanık olmadığı hakkında bk. (TMEN I, No. 38). Clauson, sözcükteki *i* sesinin uzun olabileceğini öne sürmüş ve Kâşgarlı Mahmud'un “aslında ‘köle’ anlamında iken sonra hakan oğullarına verilen ongun” (Ercilasun & Akkoyunlu 2015: 879) açıklamasının tuhaf olduğunu belirtmiştir (ED 483a-b). Ünvanın yapısı ve kökeniyle ilgili şu kaynaklara da bakılabilir: (Aalto 1971: 35); (Temir 1981); (Tekin 1983: 836); (Şirin 2016: 373); (Aydın 2018a: 179). *Tegin* ünvanının Uygur yazıtlarındaki kullanım sayısına göz atıldığında; ŞU K 9, Sevrey 4, HT VI, HT XVIII'de bir; KÇor'da iki kez tespit edilmiştir.

1.5. Ay Teñride Kut Bulmuş Alp Bilge Teñri Uygur Kagan

KarB I, I/2-6: *Ay teñride kut bulmuş alp bilge teñri uygur kagan* (Aydın 2018a: 67)

I. Karabalgasun Yazıtı'nın tepeliğinde bulunan bu ad/ünvanlar topluluğu, Uygur kağanının kağanlık ünvanıdır. Ünvan sıfat tamlaması biçiminde kurulmuş ve tamlamanın isim kısmı; *alp, bilge, teñri* ve *kagan* ünvanlarından oluşmaktadır. Bunlar arasında *teñri* ünvanının II. Türk Kağanlığı dönemi yazıtlarında kullanıldığına dair yalnızca bir örnek bulunmaktadır ve büyük bir olasılıkla Tengri Kağan'ın şahsi adı değil, ünvanıdır; çünkü Çin kaynakları da onu *dengli kehan* (登利可汗) olarak anar. Ünvandaki *Uygur* ise mensup olduğu boyu belirtmek amaçlıdır ve öteki Uygur kağanlarının da kullandığına dair örnekler bulunmaktadır. Örneğin; Tes D 1: *teñr<i>de bolmuş el etmiş uygur kagan*.

1.6. Az Sıpa Tay Seşün

Ta K 3: <...> *buyrukı az sıpa tay seşün* “<...> komutanı Az Sıpa Tay Sengün'dür.” (Aydın 2018a: 47).

Az sözcüğü, kişinin mensubiyetini göstermek amacıyla kullanılmış olmalıdır. Az halkı hakkındaki ayrıntı için bk. (Golden 2002: 115); (Aydın 2018a: 102). Adın yabancı olduğu görüşü için bk. (Ölmez 1997: 175). *Sıpa* ‘eşek yavrusu’ sözcüğü, *sıp* ‘iki yaşındaki tay’ bk. ŞU D 3, 4. Kâşgarlı'da bulunan *sıp* ‘iki yaşına girmiş olan sıpa;

iki yıllık at', *sıp akur* 'yem torbası' ve *sıp akurı* 'iki yıllık atın yem yediği yer' (Ercilasun & Akkoyunlu 2015: 820) ile de karşılaştırılabilir. Clauson *sıp* için 'bir yaşındaki tay' ve *sipa* için 'altı aydan bir yıla kadar bir eşek yavrusu' anlamlarını vermiştir (ED 783a). H. Eren, *sipa* ve *buğranın* aynı +a eki kurulduğunu belirterek çağdaş Türk yazı dillerinde 'sipa' anlamında farklı sözcükler kullanıldığını belirtmiştir (TDES 365). T. Gülensoy da *sıpayı sıp* sözcüğünden almış; ancak Orta Türkçe metinlerinde görülmeye başladığını belirtmiştir: < OT *sīp+a* (DLT) > *Sī̄(>ı, u)[Y]P(>b, m)A* (2007: 770). Aydın ise *sıp* ve *sipa* sözcüklerinin aynı kökten yapıldığının düşünülebileceğini ancak birinin at, ötekinin eşek yavrusu olmasının büyük bir problem olduğunu, hayvancılıkta usta bir millette böylesine bir karışıklığın normal olmadığını belirtmiştir (2016a: 37). Kişi adındaki *tay* ise Çince 'büyük' anlamındaki *da, dai* (大) olup yazıtlar dönemi Türkçesinde yalnızca *sejün* ile birlikte 'büyük general' anlamıyla kullanılmıştır. Bu ünvanın yazıtlar döneminden üç tanığı daha bulunmaktadır: *Tokuz Bolmuş Bilge Tay Sejün* (Ta B 6), *Az Sipa Tay Sejün* (Ta K 3), *Lisün Tay Sejün* (BK G 11). *Tay* ünvanını kullanan toplam beş tanık ve dört kişiden biri BK G 11'deki Çinli general, geri kalanlar ise Uygur kökenli komutanlar olduğu için, ünvanın Uygurlarda daha yaygın olduğu öne sürülebilir. Sonuç olarak eğer *Az Sipa Tay Sejün* Azlara mensup ise *sipa* kuvvetle muhtemel adı, geri kalanlar ise ünvanları olmalıdır. *Sejün* ünvanı için **1.2. Alp İşvara Sejün Yağlakar** bölümüne bakılmalıdır.

1.7. Bars Apa Çor

HT V/1: *ben b²ar²s ap<a> çor eki otuz yaşıma bitidim* "Ben Bars Apa Çor(um). Yirmi iki yaşında yazdım." (Aydın 2018a: 75).

HT VI/6: *təgin <...> bars <...>d²g²* "Prens <...> Bars <...>" (Aydın 2018a: 75).

HT V/1'e göre 5 numaralı Hoyto-Tamır metnini kayaya kazıyanın Bars Apa Çor adlı bir bey olduğu anlaşılmaktadır. 'pars' anlamındaki bu ad, HT V'ten başka HT VI'nın 6. satırında da ele geçmiştir; ancak bu satırdaki aşınmalar nedeniyle tam olarak neyi ifade ettiği belli olmasa da buradaki *bars* büyük olasılıkla kişi adıdır. Sözcük, yazıtlar dönemi Türkçesinde hayvan, yıl ve kişi adı olarak tespit edilmiştir (Aydın 2016a: 18). Adın, Tü. olduğu genel kanaat olup Mo. *bars* biçiminin de Tü. ödünçleme olduğu önerilmiştir (Poppe 1983: 258); (Rybatzki 2011: 192). Adın kökenini başka dillerde arayanlar da olmuştur. Örneğin; Clauson'un, Mo. *barsa* 'kaplan' sözcüğünü İran dillerinden ödünçleme saymasının dayanağı, hayvanın, Sibirya'nın güney bölümlerinde yaşamıyor olmasıdır (1959: 183); (1962: 232); (ED 368a-b). Ramstedt Yun. *παρδοç* ile ilişkilendirmiştir (1976: 35). Doerfer, örneğin, W. Bang'ın, *par+üs* biçiminde, iki sözcükten oluştuğu görüşü üzerinde durmuş; sözcüğün etimolojisinin açık olmadığını belirtmiştir (TMEN II, No. 685). Aydın ise sözcüğe 'kaplan' anlamı yerine, Clauson gibi 'leopar' anlamı vermenin daha uygun olduğunu ve kökeninin başka dillerde aranmasını ise 'kaplan' olarak anlamlandırılarak ve Lat. *Panthera tigris* ile ilişkilendirilmesine bağlar (Aydın 2016a: 18). Hayvan adı ile ilgili ayrıca bk. (Hauenschield 2003: 56-59); (Rybatzki 2006: 267-269).

Bars Apa Çor adındaki *apa* ise hem 'ata, ced' anlamıyla hem de ünvan olarak çok sayıda ele geçmiştir. KT, BK, O, Ta'da *eçüm apam* ve *eçümüz apamız* ikilemesinde, yine Ta G 4'te eksiz olarak *eçü apa* sıkça kullanılmış; ayrıca KT B'de ne iş yaptığı anlaşılmayan bir kişi adında da tespit edilmiştir: *mançu apa yargan tarkan atıg <...>* "Inançu Apa Yargan Tarkan adını <...>". Ayrıca BK G 13, T I K 10, KÇ B 1'de *apa tarkan*, ŞU G Ek 1'de tek başına *apa*, HT XVII/1'de *sekiz kut apa* olarak tespit edilmiştir. Yenisey yazıtlarında ise daha çok ve kişi adı olarak ele geçmiştir: Barık II (E 6), 4: *apam a!*; Begre (E 11), 2: *Tör Apa*; Çaa-Höl VI (E 18), 1: <...> *çor apası barur*;

Çaa-Höl VIII (E 20), 2: *Külüg Apa*; Ottuk-Daş III (E 54): *Elçin Apa*; Sargal-Aksı (E 60), 2: *Tuglug Apa*; Tepsey XI (E 126): *Öz Apa*; Teke-Turu (A 53), 1: *Bört Apa*; Kurgak I (A 78): *Temir Apa*.

Ünvan, A. von Gabain'e göre kişi adıdır (1988: 261). Doerfer'in verdiği örneklerden Özb. 'abla', *apanın* anlamlarından biridir (TMEN II, No. 412). Clauson da *apa*'nın farklı anlamları olduğundan bahisle, Tonyukuk'taki *apa tarkan* için Çinlilerin verdiği 'başkomutan' ünvanını karşılamak üzere kullanıldığını öne sürmüştür (ED 5a-b). Ünvanla ilgili ayrıca bk. (DTS 47); (Şirin 2016: 720).

Çor ünvanı ise yazıtlar dönemi Türkçesinde sıklıkla kullanılmış olsa da Uygur yazıtlarında yalnızca HT V, HT XIV ve KÇor 11'de ele geçmiştir. Tes, Ta ve ŞU gibi kağanlık yazıtlarında tespit edilmemesi ise rastlantı olmalıdır. Ünvan, yazıtların ilk naşirlerince daha çok *çur* okunmuş ve dolayısıyla Türkiye'deki ilk yayınlarda da *çur* okunduğu ve bu okuyuşun yaygınlaştığı tespit edilmiştir. G. J. Ramstedt, *çur~çor* okunuşunda kararsız olsa da anlamının açık olmadığı kanaatindedir (1951a: 77). P. Aalto, *çorun* İran dillerinden Sarigoli'de 'güçlü genç adam' anlamında olduğunu (1971: 35); Clauson ise ünvanın, Çin kaynaklarında *ço* ile ifade edildiğini belirtmiştir (ED 427b). Ünvanın son yıllarda *o* ile okunmasında Brahmi harfli metinlerin etkisi olmuştur (Zieme 2006: 115-117). Ünvanın tam olarak hangi görevi ya da rütbeyi karşıladığı bilinmediği için yazıt naşirleri daha çok 'yüksek askerî bir ünvan' açıklamasıyla yetinmiştir. Örneğin; Şirin '*kagandan aşağı, begden yukarı derecede bir unvan*' açıklamasıyla vermiştir (2016: 363 ve 726). Ünvanla ilgili ayrıntı için bk. (DTS 157); (Rybatzki 2006: 320); (Aydın 2018a: 125).

1.8. Bezeker Çiğşi

Ta K 2: *uygur bodumı tēgitiimin bo bitidökde kanıma turgak başı kagas² ataçuk bezeker çiğşi bila бага tarkan üç yüz turgak turu<t>dı* "Uygur halkından prenslerimle bu (yazıtı) yazdıkları sırada, hanımın muhafız birliğinin başı Kagas Ataçuk, Bezeker Çiğşi (ve) Bila Baga Tarkan (ile birlikte) üç yüz muhafız, (yazıtı) ayağa kaldırdı (dikti)." (Aydın 2018a: 47).

Ardında *çiğşi* ünvanı bulunduğuna göre, *bezekerin* kişi adı olması gerekir. Ad, yazıtın naşirlerince şöyle okunmuş ve anlamlandırılmıştır: Klyaştornıy: *begzik er çiğşi* 'Begzik Er-çiğşi' (1980: 91 ve 93); Klyaştornıy: *b^eg^zk^{er} çiğşi* 'Begzik Er-çiğşi' (1982: 342 ve 344); Tekin: *b(ä)gz(ä)k(ä)r çiğşi bila b(a)ğa t(a)rqa(a)n* 'Bezeker Buyla Baga Tarkan' (anlamda *çiğşi* ünvanı yok) (1982: 48 ve 51); Tekin: *b(e)gz(e)k(e)r çiğşi bila b(a)ğa t(a)rqa(a)n* '(?) Bezeker Çiğşi Buyla Bağa Tarkan' (1983: 807 ve 811); Katayama: *bägžäkär çiğşi* 'Bägžäkär Çiğşi Bila Bağa Tarqan' (1999: 170 ve 172); Berta: *bäyžäkär çiğşi* "... Atacsuk Bezeker Csıgşi Bila Baga Tarkan" (2004: 254 ve 265); Mert: *b(e)gz(e)k(e)r çiğşi bila b(a)ğa t(a)rk(a)n* 'Bezeker Çiğşi Bila Baga Tarkan' (2009: 188 ve 190); Ölmez: *b²g²zk²r² çiğşi* 'Kagas Ataçuk Bezeker Çiğşi' (2013: 278 ve 283), sözlükte *bezeker* ? (2013: 344); Şirin: *b²g²zk²r² çiğşi* (2016: 657). Şirin, *çiğşi* maddesinde ise *b²g²zk²r² çiğşi bila b(a)ğa t(a)rk(a)n* olarak tek bir ad ve ünvanlar topluluğu olarak almıştır (2016: 363). *Çiğşi* içinse **1.1. Akınçu Alp Bilge Çiğşi** bölümüne bakılabilir.

Bezeker çiğşinin önünde bulunan *turgak başı*, bir rütbeyi gösterdiğine göre, *Kagas Ataçuk Bezeker Çiğşi Bila Baga Tarkan*'ın bir kişiyi göstermesi mümkün değildir. Genelde *çiğşi* ünvanı, ünvanlar sayılırken sonda olduğuna göre ya *Kagas Ataçuk Bezeker Çiğşi* ya da *Kagas Ataçuku ayrı Bezeker Çiğşiyi ayrı almak* gerekir. Ancak Ta B 9'daki <...> *bodumı bıña kagas² ataçuk bodumı bıña* "<...> halkı (ile) Bıña Kagas Ataçuk(ün) halkından süvari(ler)." cümlesinde büyük bir olasılıkla aynı kişiden söz

edildiğine göre, Kagas Ataçuk'un ayrı Begzeker Çiğşi'nin ayrı kişiler olması daha uygun görünmektedir.

1.9. Bila Baga Tarkan

Ta K 2: *uygur bodumı tēgıtımın bo bitidökde kanıma turgak başı kagas² ataçuk begzeker çigşi bila бага tarkan üç yüz turgak turu<t>dı* “Uygur halkından prenslerimle bu (yazıtı) yazdıkları sırada, hanımın muhafız birliğinin başı Kagas Ataçuk, Begzeker Çiğşi (ve) Bila Baga Tarkan (ile birlikte) üç yüz muhafız, (yazıtı) ayağa kaldırdı (dikti).” (Aydın 2018a: 47).

Uygur kağanının muhafız birliğinin başı, genel kanaat olarak *bila* ad değil de *boylanın* diyalektik bir biçimi ise, bu kimsenin üç ünvana sahip olduğu öne sürülebilir. *Bila*, yalnızca Ta'da tespit edilmiştir. *Bila*, eğer *boylanın* diyalektik biçimi ise *boyla* ünvanı; KT kaplumbağa, BK G 14 (Tonyukuk anılır), T I B 6; ŞU B 4 ve Su 2'de birer kez tespit edilmiştir. Bu durumda *boyla*, Uygur Kağanlığı yazıtlarında yalnızca ŞU'da tespit edilmiştir. Tariat'ta tespit edilmemiştir. Clauson, ünvanın Çin kaynaklarında bulunmadığını, ancak Xiongnu'lar tarafından büyük bir olasılıkla kullanıldığını ve yüksek bir dereceyi ifade ettiğini belirtmiş (ED 385b); S. Tezcan ise bambaşka bir anlamla karşılaşmıştır: ‘göçebe boyların ve ordunun nereden nereye gönderilmesi gerektiğini belirlemek, devlet toprakları üzerinde boyların düzenli ve planlı biçimde hareketlerini sağlamak’ ve dolayısıyla ‘hayvanı yönetmek için burnuna takılan çubuk’, mec. ‘orduyu yöneten, komutan’ (1978: 55 ve 64). Ayrıca krş. (Ramstedt 1951a: 78); (Tekin 1983: 822 ve 836); (Rybatzki 2000: 233); (Şirin 2016: 135); (Aydın 2018a: 112 ve 116-117).

Baga ise daha çok Mo. *bagatur* ile ilişkilendirilmiştir (Ramstedt 1951a: 76-77). Ramstedt ayrıca *baka* ‘kurbağa’ sözcüğünün yansıma olabileceğini de belirtmiştir (1951b: 108). Bu görüşü derinleştiren Y.-S. Li de, *bakayı* yansıma sözcük kabul etmiştir: **bāka*<**bākka*<**bākga*<*bāk* ‘croak’ +*ga* (1997: 264, 266). Doerfer, ünvan değil, özel ad olduğunu öne sürmüştür (TMEN II, No. 828); Rybatzki ‘küçük’ anlamındaki *baga* ile ilişkilendirir (2006: 206). Tezcan ise, Oğuz yazı dillerinde *baga*, ötekilerinde *baka* olarak yaşayan ‘kaplumbağa’ ile birleştirmiştir (1978: 68). Ayrıca bk. (Bazin 1948: 211); (ED 311b-312a); (Rybatzki 2006: 206-207); (Şirin 2016: 375); (Aydın 2018a: 103).

Tarkan ise kökeni ve yapısı konusunda uzlaşıya varılamamış ünvanlardandır. Genel olarak ‘yüksek bir askerî ünvan’ olarak aktarılır/çevrilir. Sözcük yazıtlar dönemi Türkçesinde şu metinlerde ele geçmiştir (*tarkat* ile birlikte): KT G 1, 12, KT B, KT Kaplumbağa; BK K 1, BK G 13, 14, 14; T I B 6, T I K 10; O D 4, O 20 (Balbal); KÇ B 1, Ta B 5 (yer adı), 6, 8, Ta K 2, 3, 5, 5, 6; ŞU G 2; Su 3; Ihe-Ashete Arka 1; Ar 1; HT VI/3; Uybat I (E 30), 3; Uybat III (E 32), 7; Elegest III (E 53), 1; Mugur-Sargol II (E 140), 1; Yeerbek I (E 147), 3; Yeerbek II (E 149), 1; Şançi III (E 152), 2; Talas XI (K 11), 1.

Ünvanla ilgili görüşlere kısaca göz atmak gerekirse; A. von Gabain, *şad*, *tēgin*, *tarhan* gibi ünvanların, bilinmeyen Orta Asya dillerinden ya da Orta İran dillerinden alındığını belirtmiş ve *tar+han* olarak ayırmıştır (1988: 42 ve 44). W. Eberhard, muhtemel Çince yazılışlar arasında gösterdiği *ta-kuandaki kuandan* hareket ederek sözcüğün aslının *tar-khan* olabileceği kanaatiyle *tar* için ‘tarım’ veya ‘tarla’ anlamlarını öne sürmüştür (1945: 323-324). Pulleyblank, Xiongnu (匈奴) kökenli olduğunu belirttikten sonra Eski Çin. **dān-gwag*’ı *tarḡan* ile bir tutmuştur (1962a: 91). Clauson, sözcüğün *χ* ile ve çokluk biçiminin ise *tarḡa(n)t* olması gerektiğini öne sürmüştür (ED 539b-540a); Doerfer ise, *tagşut*, *uruñut*, *şadapıt* sözcüklerinde olduğu gibi

tarkatın da +*t* çokluk ekiyle yapıldığının Mo.'da örneğinin bulunmadığını ve ünvanın Ruanruan (蠕蠕) kökenli olabileceğini belirtmiştir (TMEN II, No. 879). Ünvanla ilgili öteki görüşler ve ayrıntı için bk. (Ramstedt 1951a: 62); (Aalto 1971: 35); (Tekin 1983: 836); (Aydın 2018a: 172-173).

1.10. Bıña Kagas Ataçuk / Kagas Ataçuk

Ta B 9: <...> *bodumı bıña kagas² ataçuk bodumı bıña* “<...> halkı (ile) Bıña Kagas Ataçuk(’un) halkından süvari(ler).” (Aydın 2018a: 46).

Ta K 2: *Uygur bodumı tēgitiimin bo bitidökde kanıma turgak başı kagas² ataçuk bezgeker çigşi bıla бага tarkan üç yüz turgak turu<t>dı* “Uygur halkından prenslerimle bu (yazıtı) yazdıkları sırada, hanımın muhafız birliğinin başı Kagas Ataçuk, Bezgeker Çigşi (ve) Bıla Baga Tarkan (ile birlikte) üç yüz muhafız, (yazıtı) ayağa kaldırdı (dikti).” (Aydın 2018a: 47).

Ta B 9’da *bıña kagas ataçuk*, Ta K 2’de *kagas ataçuk* olarak tespit edilen kimseler aynı olabilir. Bu görüşteki temel dayanak çok sık kullanılan bir ünvan olmaması dolayısıyla *kagas* ve *ataçuk*dur. Ayrıca *kagas*ın her iki yazımında da ön ünlülü *s* harfinin kullanıldığı dikkatlerden kaçmamaktadır. Buna göre; Ta K 2’deki *Kagas Ataçukun* önüne *bıña* yazılmamış ya da yazımı unutulmuş olmalıdır.

Ünvanı oluşturan *bıña*, üzerinde çok konuşulmuş sözcüklerden olup büyük bir olasılıkla askerî ünvardır. Genel kanaat *bıñanın* *bıñ~bıñ* ‘bin’ ile ilişkisiyle Mo. *minggan* ‘bin’ ile birleştirme fikridir (Ramstedt 1913: 45). Á. Berta *bıñ* sayısı ile ilişkilendirmişse de ŞU’daki ön ünlülü *bıñe*’den hareket ederek *bin-* fiilinden *-gA+* ile yapılmış isim saymış ve dolayısıyla *bingeyi* birincil, *ñ*’nin kalınlaştırıcı etkisinden dolayı *bıñayı* ikincil saymıştır (2002: 138). Sertkaya da benzer bir görüşe sahip olmakla birlikte, *bıñanın* birincil olduğu kanaatindedir (2003: 28). Ayrıca krş. (DTS 105); (Erdal 2004: 57); (Aydın 2018a: 112-113).

Sıra dışı bir biçimde ön ünlülü *s* ile yazılan *kagas* ise, tüm eski Türk yazıtları içerisinde yalnızca iki kez tespit edilmiş olup her ikisi de Ta’da ele geçmiştir. Sözcük sonundaki *s* eğer ek ise, birer kez olmak üzere Ta B 7 ve ŞU G 2’de tespit edilen *ışvaras* sözcüğü ile karşılaştırılabilir: Ta B 7: *tarduş ışvaras*; ŞU G 2: *ışvaras tarkat anta ançoladım*. Eğer sözcük *kaga+s* biçiminde kurulduysa ekin çokluk görevinde olduğu öne sürülebilir. J. Street, MGT’deki çokluk ekleriyle ilgili çalışmasında ek için çok sayıda tanık göstermiştir (1990: 349). Erdal ise, +*s*’nin İndo-Avrupa kökenli bir çokluk eki olduğu kanaatindedir (2004: 158). Erdal ayrıca, Kane’in Kitan Sözlüğü (2009: 41, 122)’ndeki *qayasın* ‘kaplan’ anlamıyla verilmesinden hareket ederek Tariat’taki iki tanığın Kitanca olabileceğini öne sürmüştür (Erdal 2013: 196). Ayrıca Oğuz Kağan’da geçen *iris kagas* ‘cesur, yiğit’ (Ağca 2016: 65); (Ağca & Gül 2018: 52-53) ile de karşılaştırılmalıdır.

Yazıtlarda yalnızca iki tanığı bulunan *ataçuk* adının, tabanı olmasa da üzerindeki ek bakımından benzeri, *Irk Bitig*’in kolofon metninde *İtaçuk* olarak tespit edilmiştir: *Bars yıl ekinti ay beş yegirmike taygüntan manistantaki kiçig dı<n>tar burua guruşd eçimiz isig sañun itaçuk üçün bitidim* “kaplan yılı(nda), ikinci ayın on beşinde Taygüntan Manastırı’ndaki (ben) hakir Rahip Burua Guruşd ağabeyimiz İsig Sañun İtaçuk için (bu kitabı) yazdım.” (Yıldırım 2017: 49).

Thomsen *Irk Bitig*’deki bu örneği, ön ünlülü *t* ile yazıldığı için *ite-çuk* okuması (1912: 209); Clauson’da madde başı olarak bulunmasa da *üçün* maddesinde yer verilmiştir: *İsi:g Sañun İte:çük üçü:n biti:dim* “(bunu) İsig Sañun (ve?) İteçük için yazdım” (ED 28b). Hamilton ise *it* ve *açuk* olarak iki ayrı sözcük olduğu kanaatindedir.

Ona göre *it* ‘köpek’, *açuk* ise *aç-* fiilinden yapılmış bir isimdir (1975: 18). Erdal, *it* ‘it, köpek’ ile yapılmış kişi adları örneklerinde *itaçuku* **It+aç+çuq* biçiminde açar ve yazıtlar döneminde şeddeli yazımın açıkça gösterilmediğini belirtir (1991b: 34). T. Tekin *itaçuk* okumuş ve ‘İtaçuk’ anlamını vermiş; notlarında ise Erdal’ın önerdiği küçültme eki almış *it* ‘it, köpek’ ile açıklanabileceği kanaatini belirtmiştir (2004: 26, 34 ve 48). Tekin, Ta B 9’daki *ataçuk* için “babacık anlamındaki bu kelime büyük bir ihtimalle bir *binga*’ya kumanda eden Qagas’ın lâkabıdır” açıklamasını yapmış (1983: 821); sözlükte ise ‘babacık (lâkap)’ anlamını vermiştir (1983: 826). *Orhon Türkçesi Grameri*’nde ise *ataçuk* için ‘bir lakap’; *itaçuk* içinse ‘kişi adı’ anlamı bulunmaktadır (2003: 238 ve 245). Erdal +(X)çUk küçültme ekiyle ilgili verdiği örneklerde *Irk Bitig*’deki *itaçuk* ve Ta’daki *ataçuk* yerine, *baka-çuk*, *tägzinçük* örneklerini vermiştir (OTWF 46-47). Ta’daki iki örnek genel olarak *ataçuk* biçiminde okunmuş; Berta son ünlünün *ou* oluşunda kararsız olduğunu ifade etmek üzere *ataçwk* yazmıştır. *Irk Bitig*’deki biçim, ön ünlülü *t* ile yazılmış olduğu ve Eski Türkçe döneminde ‘köpek’ sözcüğü *it* olduğu için, *it²açuk* okunabilir ve Ta’daki *ataçuk* ile tabanları aynı olmasa da aynı kuruluşa olduğu öne sürülebilir ve dolayısıyla da *ata+çuk* biçiminde küçültme eki almış bir biçim olarak değerlendirilebilir.

1.11. Bilge Kutlug Tarkan Seşün

Ta K 5: [*bun*] *bitigme bun yaratigma bilge kutlug tarkan seşün* “(bunu) yazan, bunu yapan Bilge Kutlug Tarkan Sengün(dür).” (Aydın 2018a: 48).

Ta yazıtını yapan ve metnini oluşturan, belki yazan/yazdıran kişi olduğu belirtilmiştir. Kişinin üst düzey bir askeri görevli olduğu, kullandığı ünvanlarından anlaşılmaktadır. Ancak bu dört sözcük de kişinin adı değil, ünvanıdır. Bunlardan *bilge* için 1.1. Akınçu Alp Bilge Çiğşi; *kutlug* için 1.3. Alp Kutlug Bilge Kagan; *tarkan* için 1.9. Bıla Baga Tarkan ve *seşün* içinse 1.2. Alp İşvara Seşün Yaglakar bölümlerine bakılabilir.

1.12. Bilge Tarkan Kutlug Bilge Yabgu

Ta K 3: *teşrim kanım oğlu bilge tarkan kutlug bilge yawgu* <...> “İlahi (yüce) hanımın oğlu Bilge Tarkan Kutlug Bilge Yabgu’dur. <...>” (Aydın 2018a: 47).

Ta K 3 ve 4. satırlarda Moyan Çor Kağan’ın oğullarına hangi boyları bıraktığı kaydedilmiştir. Bunun bir önemli yanı da kağanın oğullarının adlarının öğrenilmiş olmasıdır. Buna göre; kağanın kuzey 3’ü ayırdığı oğlu Bilge Tarkan Kutlug Bilge Yabgu’dur ve bu yabguya Tongra, Baş Kay, Ava Baş ve Üç Karlukları bırakmıştır. *Bilge Tarkan Kutlug Bilge* adlı bu yabgu, An Lushan (安祿山) isyanını bastırmak üzere gönderilen ikinci Uygur seferine komuta eden kişidir (Baykuzu 2013: 126). Bu yabgunun yaptığı işlerden Uygur yazıtlarında hiç söz edilmemiş olması talihsizliktir. Uygurların ikinci seferine komuta eden Bilge Tarkan Kutlug Bilge Yabgu’nun adı, Çin kaynaklarında yalnızca ünvanıyla, *yehu* (葉護) olarak kaydedilmiştir. Yabgunun öteki kağanlık yazıtlarında yalnızca ünvanlarından söz edilmiştir: Tes B 6: <...> *olortı oğlu tarduş² yawgu tölis çad olortı* “<...> tahta oturdu. Oğulları, Tarduş Yabgu (ve) Tölis Şad (olarak) görev aldı.” ŞU D 7: *eki oğluma yawgu şad at bértim tarduş tölis bodunka bértim* (...) “İki oğluma yabgu (ve) şad ünvanları verdim. (Onları) Tarduş ve Tölis boylarına (yönetici olarak) atadım.”

Yabgu ünvanlı oğlunun neden Moyan Çor’dan sonra tahta geçmediği bilinmemekle birlikte, An Lushan isyanının bastırılmasında rol oynayan yabgu ile An Lushan isyanı ve sonrasında gelişen olaylar için bk. (Pulleyblank 1955); (Çandarlıoğlu 2004); (Aydın 2017b: 3-4).

1.13. Bilige Señün Uzal Öñ Êrkin

Ta K 6: *bayırku tarduş bilige tarkan kutlug yagma tawgaç sogdak başı bilige señün uzal öñ êrkin* “Bayırku (ve) Tarduşlarla (ilgili) Bilge Tarkan Kutlug Yagma, Çin (ve) Soğdlarla (ilgili işlerin) başı Bilge Sengün Uzal Öng Erkin’(dir).” (Aydın 2018a: 48).

Cümlelerin hemen önünde Bayırku ve Tarduşlarla ilgili işlerin sorumlusunun Bilge Tarkan Kutlug Yagma olduğu belirtilmiş olduğuna göre, yönetimin iç işleri ile ilgili sorumlusu başka, dış işleri ile ilgili sorumlusu başka kimseler olmaktadır. Eğer kişi ad/ünvanlarını oluşturan sözcükler yalnızca bu kişiye ait ise beş ad/ünvan kullandığı anlaşılmaktadır. *Bilige* sözcüğünde iç seste ünlü türemesi olduğu açıktır. Krş. (Tekin 1983: 804); (Tekin 2003: 63). Ayrıca hemen öndeki kişi adında da yine *bilige* bulunması, yanlış yazım olmadığına kanıt sayılabilir. Ünvanla ilgili bk. (TMEN II, No. 836); (DTS 99); (Rybatzki 2006: 245); (Şirin User 2006: 220-223). *Señün* için **1.2. Alp İşvara Señün Yağlakar** bölümüne bakılmalıdır. *Uzal* ise yazıtlar döneminde başka örneği olmadığı için farklı biçimlerde okunabilir: *Uzal-Ozal* vs. Yazıtın naşirlerince şöyle okunmuştur: Klyaştorıny: *oz’l* (1982: 342); Tekin: *uz(a)l* (1982: 48), (1983: 807); Katayama: *uzal* (1999: 171); Mert: *uz* (2009: 189); Ölmez: *ozu[l]* (2013: 279); Şirin: *uz* (2016: 657); Aydın: *uzal* (2018a: 190). *Öñ* ise bilinen ‘ön’ anlamında olmalıdır. Ayrıca Uybat V (E 34)’teki *bitig bo öñ yérde kaş er taş bal[balı]* <...> “Yazıt (işte) bu(dur). İssız yerde kaş? erin taş balbalı <...>” örnek için ‘issız (yer)’ anlamı verilmiştir (Aydın 2019a: 267).

Êrkin ünvanının ise çok sayıda tanığı bulunmaktadır. KT D 34 ve BK G 14’te birer, KÇ D 9’da bir, Uygur Kağanlığı yazıtlarında yalnızca Ta K 6, küçük yazıtlarda ise birkaç kez tespit edilmiş olup Yenisey, Dağlık Altay ve Kırgızistan yazıtlarında hiç tespit edilmemiştir. KT D 34 ve BK G 14’teki tanık, Bayırkulardan Ulug Erkin ile mücadele dolayısıyla anılmıştır. Ünvanla ilgili; Pelliot, Çin. *k’i-kin* (1929: 226-229); İ. Togan vd. ise *ssu-chin* (*sijin* 俟斤) sözcüğü ile ilişkilendirmiştir (2006: 350). S. Tezcan, 1283 numaralı Tibetçe Pelliot yazmasındaki *Hi-kilrkor-hir-kin* ifadesini İzgil Kül Erkin okumuş; ‘er, erkek’ sözcükleriyle ilgili olduğu kanaatinde olduğu anlaşılmıştır (1975: 302). Adın özellikle yazıtlar dönemi Türkçesinden sonraki kullanım alanı için krş. (Rásonyi 1953: 336-337). Ünvanla ilgili ayrıntı için bk. (TMEN II, s. 397); (Tekin 1983: 836); (Tekin 2003: 245); (Aydın 2018a: 129).

1.14. Bilige Tarkan Kutlug Yagma

Ta K 6: *bayırku tarduş bilige tarkan kutlug yagma tawgaç sogdak başı bilige señün uzal öñ êrkin* “Bayırku (ve) Tarduşlarla (ilgili) Bilge Tarkan Kutlug Yagma, Çin (ve) Soğdlarla (ilgili işlerin) başı Bilge Sengün Uzal Öng Erkin’(dir).” (Aydın 2018a: 48).

Ta K 6’da Bayırku ve Tarduşlar ile Soğdlu ve Çinlilerle ilişkilerden sorumlu ayrı kişilerin bulunduğu anlaşılmaktadır. **1.13. Bilige Señün Uzal Öñ Êrkin** bölümünde de değinildiği gibi ünvanın *bilige* yazılmış olması sıradan bir yazım yanlışından çok, Uygur diyalektolojisi için kanıt sunabilecek niteliktedir. Kişinin sahip olduğu *tarkan* için **1.9. Bıla Baga Tarkan** ve *kutlug* içinse **1.3. Alp Kutlug Bilge Kagan** bölümlerine bakılabilir. Sondaki *yagma* sözcüğünün kişinin mensubiyetini gösterdiği düşünülebilir. Bu boy adı yalnızca Ta K 6’da tespit edilmiştir. Bir başka not ise Ta K 5’te Aydın (2016b: 19-20) tarafından *ayıgma* okunan sözcüğün yazıtın naşirlerince *yagma* olarak okunmasıdır. Ta K 5’teki sözcükle ilgili okuma ve anlamlandırmalar şöyledir: Klyaştorıny: *yayma* ‘Yayma’ (1982: 342 ve 345); Tekin: *y(a)gma* ‘Yağma’ (1983: 807 ve 811); Mert: *y(a)gma* ‘Yagma boyu’ (2009: 189 ve 191); Ölmez: *yagma* ‘Yagma’ (2013: 279), sözlükte ‘yağmalar’ (2013: 364). Sonraki dönem Türkçe metinlerde hem boy hem de yer adı olarak tespit edilmiştir. Örneğin; Kâşgarlı Mahmud iki *yagma*dan

birini ‘Türklerden bir boy’, ötekini ‘Tıraz yakınında bir köy’ olarak vermiştir (Ercilasun & Akkoyunlu 2015: 941). Yagma boyu ile Uygurların kağanlık sülalesi *yaglakarın* aynı olabileceği ile ilgili öneri için bk. (Ercilasun 2009: 9-10).

1.15. Boyla Kutlug Yargan

Su 2: *boyla kutlug yargan* (3) *men* “Boyla Kutlug Yargan (3)’ım” (Aydın 2018a: 86).

Adına Suci Yazıtı dikilen kimsenin üç ünvan kullandığı görülmektedir. *Boyla* için **1.9. Bila Baga Tarkan**, *kutlug* içinse **1.3. Alp Kutlug Bilge Kağan** bölümüne bakılabilir. *Yargan* ise, Su dışında iki kez tespit edilmiştir: KT B: *m²ançu apa yargan tarkan*; HT XI/2: *uruñ<u> yargan*. Şirin, ‘yüksek mahkeme üyeliği’ ve ‘yargıç’ anlamlarıyla (2016: 113, 394 ve 730), *yar-* fiilinin temel anlamının ‘yarmak, bölmek’ olduğunu belirtmiştir (2016: 154). DTS’de ‘палач; лицо, приводящее, исполнение наказания’ anlamı (DTS 240); Clauson, *Uigurica I*’deki tanıdığı ‘yargıçlar’ (ED 963b) anlamıyla; Aydın ise, *yar-* fiilinden *-GAN+* ekiyle kurulduğunu ve ‘yargıç’ anlamında olabileceğini belirterek bir meslek adı olarak değerlendirmiştir (2022: 319-320). Fiildeki *-GAN+* eki için bk. (OTWF 382). Sonuç itibarıyla; *boyla* ve *kutlug* ünvanlarının yanında, *yargan* ile de belki ‘yargıç’ benzeri bir görevde olduğu anlaşılmakta ise de bu iki ünvan, kişinin asıl adını öğrenmeye yardım etmemektedir.

1.16. Bögü Bilge Teñri Kan

KÇor 8-9-10: *bögü bil* (9) *ge teñri* (10) kan inisi “Bögü Bil (9) ge Tengri (10) Kan’ın kardeşi” (Aydın 2018a: 84).

Yazıtı göre, Karı Çor Tegin, Bögü Bilge Tengri Kan’ın kardeşidir. Buna göre; ağabey ve kardeşin Çavış Tegin’in oğulları olduğu söylenebilir. *Bögü Bilge Tengri Kan* olarak geçen ünvanlar topluluğunda *kan* ünvanı bulunduğu göre, Karı Çor Tegin’in ağabeyinin kağanlık yapıp yapmadığı gibi bir soru sorulabilir. Elbette, Moyan Çor’un oğlu Bögü akla gelse de Bögü Kağan, anılan kimsenin amcası olmaktadır ve dolayısıyla da mümkün değildir. *Bögü* adı/ünvanı, Kapgan Kağan’ın da adı/ünvanı olmasından ötürü ünlüdür. ‘kurnaz, akıllı’ anlamındaki sözcük, Kapgan Kağan’ı ifade etmek maksadıyla yalnızca Tonyukuk’ta iki kez tespit edilmiştir: I K 10: *bög<ü> kagan* ve II G 6: *Bögü Kagan* “Kapgan Kağan”. Öteki tanıklar ise şöyledir: *uruñu külüg tok bögü terken* (Elegest I (E 10), 6); *bögü terken* (Elegest II (E 52), 2); *men altay? oğlu bögü atım* “Adım Altay oğlu Bögü’dür.” (Uyuk-Oorzak I (E 108), 4). Özellikle Uyuk-Oorzak I (E 108) Yazıtı’nın 4. satırındaki örnek, ünvan değil, kişi adı gibi durmaktadır. Ayrıca yine T II D 1, T II K 2, 3; O D 4’te toplam dört kez geçen ve dördünde de Kapgan Kağan’ı ifade eden Kapgan adının, kağanın ünvanı olduğu açıktır. Ayrıca bu kağanın adının KT ve BK yazıtlarında bulunmaması ise şaşırtıcıdır.

Karı Çor Tegin’in ağabeyi olan Bögü Bilge Tengri Kan’ın *bögü* dışında kullandığı ünvanlardan *bilge* için **1.1. Akınçu Alp Bilge Çigşi** bölümüne bakılabilir. *Teñri* ünvanı ise Bilge Kağan’ın oğlu Tengri Kağan’dan bilinmektedir ve başka örneği yoktur. Bir başka not ise Tengri Kağan’ın bu ünvanı kullandığı bilgisi, yazıtlar dönemi Türkçesinden değil, Tang Hanedanlığı’nın resmî yıllıklarından elde edilmiştir: *Dengli* (登利). *Teñri* sözcüğü Köktürk dönemi yazıtlarında ‘gök, sema; tanrı’ (Tekin 2003: 254) anlamlarıyla çok sayıda kullanılmıştır. Ancak Ta’da ise ‘ilahî, majesteleri’ gibi bir anlamla karşılanmıştır: Ta K 1, 3, 4: *teñrim kanım*; Ta K 2: *teñri kanım*. Ayrıca Hangiday Yazıtı’nın 2. satırındaki *baz kan oğlu teñri uçmuş bezizi* (*bedizi?*) “Baz Kan’ın oğlu Tengri vefat etmiş. (Bu yazıtıdır).” (Aydın 2022: 301) cümlesindekinde kişi adı gibi durmaktadır ya da *Teñri Kagan* yerine eksiltili bir kullanım söz konusudur. HT XXI’de ise yine ‘ilahî, majesteleri’ gibi bir anlamla görünmektedir: *teñrim*. *Kan* ünvanı

için **1.3. Alp Kutlug Bilge Kagan** ünvanına; özellikle *kagan* ile ilgili büyüklük/küçüklük farkı olup olmadığı konusu için bk. (TMEN III, No. 1161); (Rybatzki 2006: 484-489); (Vovin 2004: 129); (Vovin 2007: 178); (Aydın 2018a: 134-135 ve 136-137).

1.17. Böke Tutum

Ta Kaplumbağa: *buni yaratıgma böke tutum* “Bunu yapan yapan Böke Tutum’(dur).” (Aydın 2018a: 48).

İki sözcükten oluşan kişi adının, ad veya ünvan olduğu belli değildir. İkinci sözcüğün yazıtlar dönemi Türkçesinde başka tanığı yokken *böke* birkaç örnekte tespit edilmiştir: KÇ D 5: *alpı bökesi erti* “Kahramanı (ve) yiğit savaşıcısı idi.”; Uybat VI (E 98), 6: *elçi <...> ertim <...> şk² ? kızı böke?* “Elçi <...> idim, <...> kızı Böke?”; Tuetka II (E 51): *bökä báz(ä)d(i)m a* “... богатыря (война, силача) изобразил я” (Tıbıkova vd. 2012: 102). Sözcük Kâşgarlı’da ‘büyük yılan’ anlamındadır (Ercilasun & Akkoyunlu 2005: 597). Clauson, Kâşgarlı’nın verdiği temel anlam ile Mo. *bökö* ‘savaşçı, güreşçi’ sözcüğünün erken dönemden bir ödünçleme olduğunu belirtir (ED 324b). Ayrıca bk. (TMEN II, No. 803).

İkinci sözcük *tutum*, *tutum* ve *tutwm* biçimlerinde üç türlü okunmuştur. *Tutum*: (Klyastormiy 1982: 343); (Tekin 1983: 807); (Katayama 1999: 172); (Mert 2009: 193); (Ölmez 2013: 279); (Şirin 2016: 657). *Tutum*: (Aydın 2018a: 48). *Tutwm*: (Berta 2004: 256).

1.18. Bölök/Bölük/Bülük

Ta G 3: *içgerip igdir böl[ök] <...> ben anta késre it yılıka üç karlok yawlak sakınıp teze bardı* “Tâbi kılıp İgdir(lerden) Bölök <...> ben, ondan sonra it yılında (746) Üç Karluklar kötülük düşünüp kaçıp gittiler” (Aydın 2018a: 43).

Ta B 4: *yagım bölök yok bolftı* “Düşmanım Bölök yok oldu.” (Aydın 2018a: 45).

Yalnızca Ta’da tespit edilen iki tanıktan G 3’tekinde eksik yazım olsa da B 4’tekindeki yazımı tam olup güçlü bir olasılıkla kişinin adıdır. İkinci hecedeki ünlünün *ö/ü* olması dışında naşirlerce aynı biçimde okunmuştur. Yalnızca Berta’nın ünlünün *ö/ü* olmasında kararsız olduğu anlaşılmaktadır: *bölwök* (2004: 250 ve 252). Ta G 3’te, kişi adının önündeki *igdir*, İgdir boyunu gösteriyorsa Bölök adlı kimsenin bu boyun lideri olduğu düşünülebilir. Adın *böl-* ‘bölmek, ayırmak’ fiilinden olduğunu söyleyebilmek için daha kesin kanıtlar gerekir.

1.19. Buka

KarB II/12: *buka oğlum atı* “Buka oğlumun adı(dır).” (Aydın 2018a: 90).

Tonyukuk Yazıtı’nda dört, KarB II’de ise bir kez tespit edilmiş olan ‘boğa’ anlamındaki sözcük, KarB II’de kişi adıdır. Tonyukuk’taki dört örneğin dördü de doğrudan hayvanı işaret etmektedir ve bir atasözünde geçtiği için Tonyukuk’un kastı, birçok yayında anlaşılmaya çalışılmıştır. Türkçenin sonraki dönem metinlerinde de sıkça kullanılmış bir sözcüktür. Clauson, sözcüğün *b/p* ve *k/ğ* ile farklı biçimlerinin bulunduğunu (ED 312a-b); Doerfer ise, Türkçeden birçok dile ödünç verildiğini ve Mo. *bugu* ‘geyik’ sözcüğü ile karşılaştırma/birleştirme görüşüne değinerek bu görüşü benimsemediğini belirtmiştir (TMEN II, No. 752). Ayrıca krş. (Dankoff & Kelly 1984: 268); (Aydın 2016a: 22).

1.20. Bumın Kagan

Ta D 1: *<...>ç yol<l>ug kagan <...> bumın kagan üç kagan olormuş eki yüz yıl olormuş* “<...> Yollug Kağan <...> Bumın Kağan (bu) üç kağan tahta oturmuş, iki yüz yıl hüküm sürmüşler.” (Aydın 2018a: 41).

Uygur yazıtlarında bir kez ele geçen bu adın Çin kaynaklarındaki yazımı *Tumen* (土門)’dir. B. Ögel, ad veya ünvan olduğunun belli olmadığı kanaatindedir (1957: not 166). D. Sinor, Çinlilerin, *Tumen* biçiminde yazılan bu adı neden *t* ile başlattıklarını tartışır (2003: 390). P. Zieme, adın bir Uygur yazıtında geçmesini, 759 yılına kadar cereyan eden olayların, I. Köktürk döneminden bir kağanı hatırlatacak kadar önemli olmasına bağlar (2005: 66). O 1’deki *Yamı* adının *Bumın* olduğunu öne sürerler olmuş; örneğin Radloff, *Yamı Kağan* adı ile *Bumın*’ın kastedildiğini belirtmiştir (1895: 253). Clauson da tıpkı Radloff gibi, *Bumın* yerine yanlışlıkla *Yamı* yazıldığı kanaatindedir (1957: 184). Malov, yazı çevrimi yaparken sözcüğü *bumın* okur (1959: 8-9). Aydın, *Bumın* ve *Yamı* sözcüklerinin, kağanın adı; İl Kağan’ın ise kağanlık ünvanı olduğunu öne sürmüştür (2008: 31-32). M. Dobrovits ise Harmatta’nın, İrancıca *būmi*- ‘dünya’ > Orta Farsça *būm*, Soğd. *βwmh*=*βūmi* sözcüğünün arkasına *-na* ekinin eklendiği ve ‘yeryüzünün efendisi’ olarak evrensel bir ünvan olarak kullanıldığı görüşünü anmıştır (2008: 67). Ayrıca krş. (DTS 231); (Rybatzki 2000: 209).

Ta D 1’de *Yollug Kağan* ve *Bumın Kağan* adları anılsa da satırda üç kagan ifadesi bulunduğu göre, harflerin aşınmasından dolayı seçilemeyen bir kağan adı daha olduğu açıktır ve *Bumın Kağan*’ın adı bulunduğu için doğal olarak üçüncü kagan İstemi olabilir. Aydın, İstemi’nin adının *Bumın*’dan önce yazılmış olmasını mümkün görmemesinden ötürü, okunamayan kağanın, *Bumın*’ın babası; *Yollug*’un ise dedesi olabileceği kanaatindedir (Aydın 2018b: 115 ve 212). Ercilasun ise, yazıtta adı geçen *Yollug Kağan*’ın *Çulo Kağan* olduğunu öne sürerek *Çulo* adının, *Yollug Kağan*’ın Çince telaffuzu olduğunu öne sürmüştür (2021: 236-237). Tüm bu görüş ve önerilerden hareket edildiğinde *Bumın* adının ad veya ünvan olduğu konusunda herhangi bir kesinlikten söz etmek mümkün değildir.

1.21. Çavış Sejin

Ta K 4’te geçen bu kişi Karı Çor Tegin’in babası olduğu yönünde görüş birliği bulunmaktadır. Moyan Çor’un oğlu olan bu kişinin adı general ünvanıyla; KÇor’da ise *Altı Çavış Tegin* olarak tespit edilmiştir. Ad için 1.4. *Altı Çavış Tegin* bölümüne bakılmalıdır.

1.22. Êl Bilge Katun

Ta G 6 ve Ta B 1’deki iki tanıkta da *Tejride Bolmuş Êl Êtmış Bilge Kağan* (Moyan Çor)’ın eşinin katun ünvanıyla atanması dolayısıyla anılmıştır. Bu katunun adı, Uygur yazıtlarında yalnızca Ta’da tespit edilmiştir. İleriş Kağan’ın eşi ve Bilge Kağan’ın annesinin de *El Bilge Katun* (KT D 11 ve BK D 10) ünvanıyla tespit edilmesi, katunların sıklıkla kullandığı bir ünvan olarak değer kazanmaktadır. Yazıtlar döneminin söz varlığında bu iki tanıktan başka *katun* adı tespit edilmemiştir. *Êl* sözcüğü ve *bilge* ünvanı ise katunun değerini göstermek için kullanılmış olmalıdır ve dolayısıyla ‘Ülkenin bilge katunu’ olarak anlam verilebilir. *Katun* sözcüğünün kökeni ve yapısıyla ilgili çok fazla görüş bulunmaktadır. Örneğin; Boodberg T’o-pa (Tuoba 拓跋) kökenli *K’o-sun* (*kesun* 可孫)=*k’â-suŋn* ile **kasun~katun<kagatun* sözcüğünün aynı olduğunu ve *kagatun*daki *-tun*, *-sun*, *-tsun* eklerinin dişilik bildirdiğini ayrıca Xianbei dilinde *a-ma-tun*=*’â-muâ-tuŋn<*aβagatun?* sözcüğünün ‘anne’ anlamında kullanıldığını belirtmiştir (1936: 169-170). Sözcüğün Soğd kökenli olduğu görüşü daha yaygındır: *χwt’ynk* (*χwatēn*) (Aalto 1971: 35); *χwt’y* ‘kral’; *χwt’yn* ‘kralın eşi’ (ED 602b). Ünvanla ilgili öteki görüşler için bk. (TMEN III, No. 1159); (Rybatzki 2006: 473-476); (Aydın 2018a: 142-143). *Katun* ünvanının yapısı için *ka* kökünün önerilmesi ve *kağan* ve *kan* ile ilgisi bakımından 1.3. *Alp Kutlug Bilge Kağan* bölümüne de bakılabilir.

1.23. Èl Ètmiş

Tes B 5: <...> *èl ètmiş kanım yaşı tegip uçdı* “El Etmiş hanımın yaşı tamam olup öldü.” (Aydın 2018a: 35)

Yalnızca Tes B 5’te geçen ve Uygur Kağanlığı’nın kurucusu olarak bilinen Köl Bilge Kağan’ın Tes’deki ünvanı olmalıdır. Moyan Çor Kağan’ın babası olan bu kimsenin adı, Tes G 1’de *Köl Beg Bilge Kagan*; ŞU K 5’te *Köl Bilge Kagan* olarak tespit edilmiştir. Tes B 5’te satırın hemen başındaki harfler seçilemediği için tam bir ünvanı elde edilememektedir. Ancak Çin kaynakları Uygur Kağanlığı’nın kurucusu olarak *Gulipeiluo* (骨力裴羅) ve *Guduolu pijia/piga* (骨咄祿毗伽) adlarından söz etmiştir. *Gulipeiluo* (骨力裴羅) olarak verilen adının, asıl adı olduğunu öne sürenler olmuştur (Rybatzki 2000: 231-232). Hamilton ise bu adın, *Kullug Boyla* olduğu kanaatindedir (1955: 139). Büyük bir olasılıkla Tes G 1 ile ŞU K 5’teki ad ile Tes B 5’teki kimse aynı kişi olmalıdır.

1.24. Èlser

Tes G 3: <...> *èlser ilgerü kontı belgüsin bitigin bo urtı bo yaratdı* “<...> Elser? doğuya yerleşti. Damgasını ve yazıtını bu (kişi) hâkketti ve bu (kişi) meydana getirdi.” (Aydın 2018a: 37).

Satırın başındaki harfler seçilemediği için kişi adını tam okumak mümkün değildir. Ancak satırda açıkça bu kimsenin yazıtı yazıp damgaları işlediği belirtilmiştir. Kişi adının nasıl okunacağı belli olmadığı için farklı okuma yapan ya da okumadan harf karşılıklarını verenler olmuştur: Róna-Tas: *El Sir* ‘kavim adı’ (1986: 56); Klyastorniy: *elsär* ‘Elser (?)’ (1985: 153 ve 154); Ôsawa: *älsär* “The Älsär (tribe?)” 1999: 160-161); Berta: *elsär* (2004: 236); Mert: *...(e)ls(e)r* ‘aktarımda yok’ (2009: 136 ve 137); Ölmez: *l²s²r²* ‘aktarımda yok’ (2013: 270 ve 272); Şirin: *l²s²r²* (2016: 649). Güçlü bir olasılıkla kişi adıdır; ancak nasıl okunması gerektiği konusunda görüş birliği bulunmamaktadır.

1.25. Èrkin

Bu ünvan hakkındaki ayrıntı için 1.13. **Bilige Seşün Uzal Öñ Èrkin** bölümüne bakılabilir.

1.26. İnançlıg

KarB I, IV/7: <...> *-mızka korkunu ayınu? inançlıg <...>* (Aydın 2018a: 69).

Inançlıg adı/ünvanı I. Karabalgasun dışında Koçkor XXII’de de *er atum <...> [i]nançl²lıgım a edgü <...>* olarak tespit edilmiştir (Alimov 2014: 180-181).

1.27. İnançu Baga Tarkan

Ta B 6: *iç buyruk başı inançu бага tarkan* “İç (işlerinden sorumlu) komutan İnançu Baga Tarkan” (Aydın 2018a: 46).

Inançu ünvanı, Uygur yazıtları içerisinde yalnızca Ta B 6’da üç, öteki yazıtlarda ise çok sayıda tespit edilmiştir. Ayrıca ünvanın *inançı* (Oznaçennaya I (E 25), 5: *èl inançı*), *inençü* (HT XIV/1, 2; HT XVI/2; Tsenher Mandal/1; Talas IX, 1; Talas XII, 1) biçimleri de ele geçmiştir. Ancak asli biçimin *ina-* fiilinden *inançu* olması gerekir (OTWF 287). Clauson, *inanç* maddesinde, sondaki *u* fonemi için *ögrünç/ögrünçü* tanıklarını vermiş (ED 187a-b); Erdal ise, fiilden isim yapma ekini *-(X)ñçU* olarak belirledikten sonra *ögrünçü*, *avinçu* ve *+IXg* ekli *yerinçülüg~erinçülüg* ve *üzlünçülüg* örneklerini vermiştir (OTWF 290). Kâşgarlı Mahmud’da *inanç beg* ‘güvenilir bey’ (Ercilasun & Akkoyunlu 2005: 656), ünvanın anlamı için önemli bir tanıktır. Tam olarak hangi görevi ifa ettiği belli olmayan bu ünvan için bk. (Gabain 1988: 273);

(Tekin 1983: 836); (Tekin 2003: 244); (Aydın 2018a: 130-131). Kişi adını oluşturan *baga* ve *tarkan* için **1.9. Bıla Baga Tarkan** bölümüne bakılabilir.

1.28. İni Öz İnençü

HT XIV/1: *in<i> öz inençü* (Aydın 2018a: 79).

HT XVI/2: *in<i> öz inençü beş balıka* (Aydın 2018a: 80).

Her iki metindeki de aynı kişi olduğunda kuşku bulunmamakla birlikte, yine de *ini* sözcüğündeki *i*'nin her iki yazıtta da yazılmamış olması tuhaftır. Ayrıca HT XIV/2'deki *yılan <yıl> öz inençü*'de *ini* sözcüğü hariç aynıdır. *İni* 'küçük erkek kardeş' anlamında çok sayıda tanığı olan bir sözcüktür. Özün kişi adı olarak kullanımının başka örnekleri de vardır. Ta B 6'daki *Külüg Oñı Öz Inançu* ile *Ulug Öz Inançu Uruyu* örnekleri gösterilebilir. Yine ŞU B 8'deki *Öz Bilge Büni* ile Örük I/2'deki *Alp Öz İnençü* (Barutcu Özönder 2000: 122); Barık I (E 5), 2'deki *Öz Yeğen Alp Turan*; Bay-Bulun I (E 42), 8'deki *Öz Tugdı*'da da *Öz* adı bulunmaktadır. Ayrıca sözcüğün temel anlamını gösteren belki de en iyi tanık, Bay-Bulun I (E 42), 1'deki *öz yërim idok yërim* cümlesi olmalıdır. *İnençü* hakkındaki ayrıntı için **1.27. Inançu Baga Tarkan** bölümüne bakılmalıdır.

1.29. Kan Aruk

Ta K 1: <...> *kan aruk? oguz bodun altı yüz señüt bir tümen bodun kazgantı* “<...> Kan Aruk? Oğuz halkından altı yüz general (ile) onbin (kişilik) halk(ı) saflarına kattı.” (Aydın 2018a: 47).

Ta'daki kesin olmayan okuma ve dolayısıyla kişi adlarındandır. Yazıtın naşirlerinin okuma önerileri şöyledir: Klyaştorıny: *qⁿ-^azuq* (1982: 342); Tekin: *q(a)n (a)ruq* (1982: 48), (1983: 807); Katayama *qan //* (1999: 170); Berta *qnr* (2004: 254); Ölmez ... (2013: 278); Mert ... (2009: 215); Şirin ... (2016: 656); Aydın *kan aruk* (2018a: 47). *Kan* sözcüğü ünvan gibi dursa da önündeki bölümün aşınmış olmasından dolayı tam olarak ne olduğunu bilmek güçtür.

1.30. Kan Totok

KÇor 6: *kan totok (7) atısı* “Kan Totok (7) yeğeni” (Aydın 2018a: 84).

Kan ünvanı ve *kagan* ile ilişkisi için **1.3. Alp Kutlug Bilge Kagan** bölümüne bakılmalıdır. *Totok* 'askerî vali' ünvanı ise Uygur yazıtları içerisinde KÇor'dakinden başka, yalnızca ŞU'da tespit edilmiş olup öteki Uygur yazıtlarında bulunmaması rastlantı olmalıdır.

Ünvanın Çince olduğu genel kanaattir: (*dudu* 都督). Ramstedt, Çince ödünçleme olduğunu kabul eder; ancak *tutuk* okur (1951a: 75). Ecsedy, Ruanruan (蠕蠕)'lar tarafından Çince den ödünç alındığını, Tibetlilere *to-dok*, Soğdlulara *twtwk'n* ve Hotenlilere *tuttü*, *ttättähä*, *ttättähü* biçiminde verildiğini ve yazıtlardaki anlamının 'eyalet valisi, yüksek dereceli lider' olduğunu (1965: 84-85); Clauson ise *tutuk* okunmaması gerektiğini, birçok ünvan gibi bunun da Çinli yöneticiler tarafından bahşedildiğini belirtmiştir (ED 453a). Mackerras'a göre Uygurlarda boy reisi anlamıyla kullanılmıştır (2000: 433). Sözcüğün Türkçe kurallarla açıklanabileceğini savunarak *tutuk* okuyanlar da olmuştur: (Sinor 1988); (Barutcu Özönder 1999: not 26). Şirin de Tü. *tut-* 'tutmak, yakalamak, ele geçirmek' fiili ile ilişkilendirmiştir (2016: 121-122). Ünvan hakkında şu kaynaklara da bakılabilir (Bazin 1948: 211); (Bailey 1951: 24); (TMEN II, No. 828 ve No. 874); (Bazin 1995: 39); (Aydın 2018a: 182).

1.31. Kara Tëgin

HT XVIII: *kara tëgin* 'Kara Tegin' (Aydın 2018a: 81).

HT XVIII'de yalnızca bu kişi adı bulunmaktadır. *Tëgin* 'Kağanın erkek kardeşlerine ve oğullarına verilen ünvan, prens' anlamında olduğu hâlde, HT XVIII metnini bu prensin yazdığını düşünmek yerine, Kara Tëgin'in anısına bir seveni tarafından yazıldığı öne sürülebilir. Ünvanın ayrıntısı için **1.4. Altı Çavış Tëgin** bölümüne bakılmalıdır.

Kara sözcüğünün boy (*kara türgëş*) ve yer adı (*Kara Köl, Kara Kum, Kara Buluk*) kullanımının yanında, kişi adlarında bulunduğu dair başka tanıklar da vardır: *Kara kan* (Uybat I (E 30), 4), (Tuba III (E 37), 1); *Kara Inançu* (El-Bajı (E 68), 3); *Kara Bars* (Talas I (K 1), 3); *Kara Çor, Kara Yazmaz* (Talas II (K 2), 2, 4). Doerfer'in, kişi adlarındaki *kara* sözcüğünün 'güçlü' anlamı taşıdığı görüşe itirazı için bk. (TMEN III, No. 1440).

1.32. Karı Çor Tëgin

KÇor 11-12: *Karı Çor* (12) *Tëgin* (Aydın 2018a: 84).

Adına Türkçe-Çince iki dilli Karı Çor Tëgin mezar taşı hazırlanan Karı Çor'un, Altı Çavış Tëgin'in oğlu olduğu zaten yazıttan bilinmektedir. Buna göre; Karı Çor Tëgin, Moyan Çor Kağan'ın torunu olmaktadır. *Karı* adıyla ilgili, özellikle *Kara* yerine yanlış yazım da dâhil, türlü tartışmalar yapılmıştır. Ayrıca sözcüğün Çincesinin tek bir karakter ile yani *ge* (葛) ile yazılmış olması da ilginçtir. Aydın, adın *karı-* fiili ile ve T II D 6'daki *özüm karı<g> boltum ulug boltum* "kendim yaşlandım, kocadım." (Aydın 2019b: 188) cümlesindeki *karı* 'yaşlı' ile ilişkilendirmenin yanlış olduğunu belirtir. Bu prensin adının Çince yazımındaki *ge* (葛) (Giles 1912: No. 6060 ve Pulleyblank 1991: 106) karakterinin, Yağlakar (*Yaoluoge* 藥羅葛), *Huduoge* (胡咄葛) ile *Yaowuge* (藥勿葛) Uygur boy adları ile Karluk (*Geluolu* 葛邏祿) adının yazımında da bulunduğunu ve dolayısıyla *ge* karakterinin Türkçe *kar* hecesini karşılıyor olması gerektiğini belirtir. Sonuç olarak Karı Çor Tëgin'deki *karı* sözcüğünün okunuşunun doğru; ancak 'yaşlı' anlamında olmadığını ve bu prensin Yağlakar hanedanından geldiğini belirtmek için *ge* karakterinin kullanıldığını ve ayrıca Çince bu karakterin, Karı Çor Tëgin'in dedesi Moyan Çor'un anısına saygı amacıyla yazıldığını öne sürmüştür (Aydın 2020: 152).

1.33. Köl Beg Bilge Kagan

Tes G 1: <...> *köl beg bilge kagan* <...> (Aydın 2018a: 37).

Satırın başı ve sonu eksik olduğu için ad ve ünvanlardan seçilebilenler bu kadardır. ŞU K 5'teki *Köl Bilge Kagan* ile *Köl Beg Bilge Kagan*'ın aynı kişiyi gösterdiği öne sürülebilir. Buna göre; Moyan Çor Kağan'ın babası olarak düşünülen bu kimsenin adı; Tes B 5'te *ël etmiş*, Tes G 1'de *Köl Beg Bilge Kagan*, ŞU K 5'te *Köl Bilge Kagan* olarak tespit edilmiş olmaktadır.

Köl Beg Bilge Kagan ünvanlar topluluğu içerisinde kuşkusuz en ünlüsü Köl Tëgin'in kullanımından dolayı *köl* olsa gerektir. Köl Tëgin'in adı, yazıtın batı yüzündeki Çince bölümde *que teqin* (闕特勤) olarak yazılmıştır. Ünvanın *ö* ya da *ü* ile okunması gerektiği üzerinde türlü görüşler bulunmaktadır. Yazıtların ilk nüshalarının *ü* ile *kül* okuduğu ve ardından *köl* okumanın yaygınlaştığı bilinmektedir. *Divânu Lugâti't-Türk*'teki *köl irkin* "Karluk büyüklerine verilen lakap" (Ercilasun & Akkoyunlu 2015: 736) örneği, ünvanı *ö* ile okumanın artmasına neden olmuştur. Örneğin; T. Banguoğlu, Kaşgarlı Mahmud'daki tanıklardan hareket ederek *köl* okumayı tercih etmiştir (1958: 102-103). L. Bazin, *köl* okuyarak neden *ö* ile okunması gerektiğinden söz etmiş (1981: 7); A. Temir ise ateş kültünden hareket ederek *kül* okumuş ve Mo. *otçigin* 'ateş prens' (<*ot tigin) sözcüğüyle ilişkilendirmiş (1981); B. Ya. Vladimirtsov ise, Moğol adetince, babanın esas mirası küçük oğluna kalır, aile

ocağının muhafızı da o olurdu. Bundan dolayı küçük erkek çocuğa *odçigin~odjigin* ‘ateş beyi’ denirdi (1987: 78-79) açıklamasını yapmıştır. Ünvanın yapısı ve anlamı ile ilgili tartışmaların ayrıntısı için bk. (TMEN I, No. 38); (Barutçu Özönder 1983); (Aydın 2018a: 151-152); (Aydın 2018b: 74-76).

Yazıtlar dönemi Türkçesinin, tam olarak hangi görev/rütbe/i işaret ettiği belirlenemeyen ünvanlarından biri de *beg*’dir Doerfer, *baga* ünvanı ile ilişkilendirilmesine değinmiş ve Orta İnanca *bag* ‘name of idol; a god’ sözcüğünden *beg* biçimine dönüştüğü görüşünü mümkün görmediğini belirtmiş (TMEN II, No. 828); Clauson ise, Çince kökenli gölge bir sözcük olarak değerlendirmiş ve Çin. *po* (bo 伯) ‘yüz başı’ ile de karşılaştırmıştır (2017: 275); (ED 322b). Ünvanla ilgili ayrıntı için krş. (DTS 91); (VEWT 67); (Rybatzki 2006: 226-233); (Özyetgin 2006); (Aydın 2018a: 108).

Ünvanlar topluluğundaki geri kalan *bilge* için **1.1. Akınçu Alp Bilge Çiği** ve *kagan* için **1.3. Alp Kutlug Bilge Kagan** bölümlerine bakılabilir.

1.34. Köl Bilge Kagan

ŞU K 5: *kañım köl bilg[e] kagan* <...> “Babam Köl Bilge Kağan <...>” (Aydın 2018a: 52).

Moyan Çor’un babası kağanın öteki iki adı için **1.33. Köl Beg Bilge Kagan** ve **1.23. Èl Ètmiş** bölümlerine bakılmalıdır.

1.35. Köl Tarkan Beg

HT VI/3: *alp atım <...> köl tarkan beg k<...> begler* “Kahramanlık adım <...> Köl Tarkan Beg <...> beyler” (Aydın 2018a: 75).

HT VI metninin ilk satırındaki *teñr<i>ken alp kutlug bilge kan* adı ile yine aynı yazıtın 5. satırında bulunan *otuz yaşımka alp kut<lu>g bilge kagan elinte* “Otuz yaşımda Alp Kutlug Bilge Kagan ülkesinde” cümlelerinden anlaşıldığına göre, Köl Tarkan Beg adlı kişi, Alp Kutlug Bilge Kağan döneminde önemli bir görevde olmalıdır. Üç ünvanlı oluşan bu ünvanlardan *köl* ve *beg* için **1.33. Köl Beg Bilge Kagan**, *tarkan* içinse **1.9. Bila Baga Tarkan** bölümlerine bakılmalıdır.

1.36. Kul Açuk

Ar 3: *kul açuk a kutlug boluğ kaya <u>r<t>urtum* “(Adım) Kul Açuk. Kutlu olun. Kaya(ya) yazı vurdurdum.” (Aydın 2018a: 91).

Ar 3’te geçen ad, güçlü bir olasılıkla kişinin adıdır. *Kul* sözcüğü, eğer başka bir anlamda değilse ya da farklı bir biçimde okunmayacaksa, ‘kul, köle’ anlamıyla çok; ancak kişi adı olarak bir kez tespit edilmiştir. *Kul* için krş. (DTS 464); (ED 615a). *Açuk* sözcüğünün ise *aç-* fiilinden *-UK+* ile isim yapıldığı düşünülebilir. Yazıtın 3. satırı ile ilgili öteki okuma ve anlamlandırmalar için bk. (Sinanoğlu 2021: 403-404).

1.37. Kut Apa

HT XVII/1: *sekiz? kut apa* “Sekiz? Kut Apa” (Aydın 2018a: 80).

Dört satır olduğu belirlenen, ancak yalnızca ilk satırı seçilebilen HT XVII’deki bu adın okunuşu kesin olmasa da iki sözcüğün de kişi adı olarak başka örnekleri bulunmaktadır. Sertkaya & Harcavbay da *Sekiz Kut Apa* okumuş ve “Sekiz Kut (A)pa” olarak anlamlandırmıştır (2001: 342). *Kut* için **1.3. Alp Kutlug Bilge Kagan** ve *apa* için **1.7. Bars Apa Çor** bölümlerine bakılabilir.

1.38. Kutlug Alp

HT XV/4: *kutlug alp yüzi* “Kutlug Alp’in yüzü” (Aydın 2018a: 79).

HT XV metninin 4. satırındaki ifadeden kişi adı veya ünvanı olduğu anlaşılmaktadır. *Kutlug* için **1.3. Alp Kutlug Bilge Kagan** ve *alp* ünvanı içinse **1.1. Akınçu Alp Bilge Çigşi** bölümlerine bakılabilir.

1.39. Kutlug Baga Tarkan Öge

Su 3: *kutlug baga tarkan öge buyruki men* “Kutlug Baga Tarkan Öge’nin komutanıyım.” (Aydın 2018a: 86).

Adına Su yazıtı yazdırılan ve kendini *Kırkız oğlu* olarak tanıtan kimsenin Kutlug Baga Tarkan Öge adlı önemli bir kişinin komutanı/bakanı olduğu anlaşılmaktadır. *Kutlug* için **1.3. Alp Kutlug Bilge Kagan**, *baga* ve *tarkan* ünvanları içinse **1.9. Bıla Baga Tarkan** bölümlerine bakılmalıdır. *Öge* ise yazıtlar dönemi Türkçesinin sık kullanılan ünvanlarından biri olarak değer kazanmakta ise de II. Türk Kağanlığı dönemi yazıtlarında tespit edilmemesi rastlantı olmalıdır. Ayrıca ünvanın daha çok Yenisey bölgesi yazıtlarında tespiti, bir başka not olarak kaydedilmelidir.

Ünvanın Türkçe olduğu ve Türkçe kurallara göre kök ve ekine ayrılabilmesi genel kanaattir. Gabain *ög-* ‘övmek’ fiilinden almış (1988: 51); Doerfer, Tü. ve Mo. bir ünvan açıklamasıyla *üge* olarak vermiş ve *öge* mi *üge* mi okunması gerektiğini tartıştıktan sonra sözcüğün MGT’de **üge* yazıldığını (TMEN II, No. 614); Clauson ise ‘yüksek bir ünvan’ anlamıyla İslami dönemdeki vezir ile aynı düzeyde ve kökteki ünlünün uzun olduğunu belirtmiştir (ED 101a-b). Clauson başka bir çalışmasında *ö+ge* olarak vermiştir (1967: 25). Erdal *ögeyi -ga* başlığında almış ve *bilge* ile karşılaştırmıştır (OTWF 376). Tekin de *ö-* ‘düşünmek’ fiilinin *-ge* ekli sıfat biçimi olduğu kanaatindedir (2000: 83). Sözcüğün *öge/üge* olduğunu anlamak mümkün olmasa da Bailey, Hotence: *ayavirä üga uha:üga* “ayavir ügä” ifadesinden ünvanı *ügä* olarak belirlemiştir (1949: 49).

1.40. Kutlug Çigşi

Ta K 1: <...> *kutlug çigşi akınçu alp bilge çigşi* <...> “Kutlug Çigşi (ile) Akınçu Alp Bilge Çigşi <...>” (Aydın 2018a: 47).

Buradaki *çigşi* ünvanı belirleyici olmaktadır ve dolayısıyla *Kutlug Çigşi* ile *Akınçu Alp Bilge Çigşi*’nin ayrı ayrı kimseler olduğu anlaşılmaktadır. *Kutlug* için **1.3. Alp Kutlug Bilge Kagan** ve *çigşi* içinse **1.1. Akınçu Alp Bilge Çigşi** bölümlerine bakılabilir.

1.41. Kutlug Bilge Seşün

Ta K 5: *kutlug bilge seşün uruşu kutlug tarkan seşün ol eki ayur* “Kutlug Bilge Sengün ve Kutlug Tarkan Sengün (adlarındaki) bu iki anlatıcı?” (Aydın 2018a: 48).

Satırın sonundaki *ol eki* bölümü, öndeki kişilerin bir değil iki olduğuna kanıt sayılabilir. Bu nedenle de *Kutlug Bilge Seşün* ile *Kutlug Tarkan Seşün* ayrı kişiler olmalıdır. *Kutlug Tarkan Seşün* ile birlikte ikisinin de kağanın amcaları olduğu önerilmiştir (Aydın 2016b: 19-20). *Kutlug* için **1.3. Alp Kutlug Bilge Kagan**, *bilge* için **1.1. Akınçu Alp Bilge Çigşi** ve *seşün* ünvanı içinse **1.2. Alp İşvara Seşün Yaglakar** bölümlerine bakılmalıdır.

1.42. Kutlug Tarkan Seşün

Ta K 5: *kutlug bilge seşün uruşu kutlug tarkan seşün ol eki ayur* “Kutlug Bilge Sengün ve Kutlug Tarkan Sengün (adlarındaki) bu iki anlatıcı?” (Aydın 2018a: 48).

Hemen satırın başında bulunan ve yazıtın yapım ve yazma işinde görevli kişinin adı *Bilge Kutlug Tarkan Seşün*’dür. Yalnızca *bilge* ünvanı olmayan ve Aydın’a göre okuma farklılığından kaynaklanan iki kişinin ise kağanın (Moyan Çor) amcaları olduğu öne sürülmüştür (2016b: 19-20). Her üç ünvanın ayrıntısı için sırasıyla **1.3. Alp Kutlug**

Bilge Kagan, 1.9. Bila Baga Tarkan ve 1.2. Alp İşvara Seŷün Yağlakar bölümlerine bakılmalıdır.

1.43. Külüg Onı Öz İnançu

Ta B 6: *bêş yüz başı külüg onı öz inançu* “Beş yüz (kişilik kuvvetin) başı Külüg Onı Öz İnançu” (Aydın 2018a: 46).

Külüg Onı Öz İnançu ve satırın devamında adı geçen *Ulug Öz İnançu Uruŷu*’nun beş yüz kişilik birliğin komutanı olduğu anlaşılmaktadır. Bu satırın, dolayısıyla Ta’nın en önemli yanlarından biri, yüzlük birliklerin de bulunduğuna kanıt olmasıdır. *Külüg* sözcüğü, *kü* ‘ses, haber, istihbarat’, kazandığı yan anlam ise ‘şan, şöhret’ tir (Şirin 2016: 736). Sözcük +*Ug* eki ile kurulmuştur (ED 717b-718a). Ünvan, Uygur yazıtlarının dışındaki yazıtlarda da sıkça ünvan olarak tespit edilmiştir. Sözcük; KT D 4, BK D 5, Uyuk-Turan (E 3), 6’de ‘ünlü, şöhretli’ anlamında; Ta B 7’deki iki kişi adının dışında Ta B 6 (*Külüg Onı Öz İnançu*), Uyuk-Turan (E 3), 3 (*Öçin Külüg Tirig*), Barik II (E 6), 2 (*Külüg Totok*), Barik III (E 7), 1 (*Külüg Çor*), Elegest I (E 10), 6 (*Uruŷu Külüg Tok Böğü Terken*), Çaa-Höl V (E 17), 1 (*Tüz Bay Küç Bars Külüg*), Çaa-Höl VIII (E 20), 2 (*Külüg Apa*), Çaa-Höl IX (E 21), 2 (*Külüg*), Haya-Baji (E 24), 5 (*İnançu Külüg Çiğşi Beg*), Kızıl-Çıraa II (E 44), 6 (*Arslan Külüg Tirig ve Külüg Togan*), Herbis-Baarı (E 59), 3 (*Külüg Yeğen*), Elegest IV (E 70), 1 (*Külüg Çiğşi*), Tepsey VIII (E 123) (*Ay Külüg*), Mugur-Sargol I (E 136), 2 (*Külüg*), Yeerbek II (E 149), 1 (*Toŷa Külüg Tarkan*)’de kişi adı olarak tespit edilmiştir. Ünvan için ayrıca krş. (DTS 326); (TMEN III, No. 1686); (Aydın 2018a: 155). *Onı* ünvanının başka tanığı olmadığı için, bir şey söylemek güçtür. Krş. ‘askeri bir ünvan’ (Şirin 2016: 370). *Öz* için **1.28. İni Öz İnençü**, *inançu* içinse **1.27. İnançu Baga Tarkan** bölümlerine bakılabilir.

1.44. Ozmış Tegin

Ta D 6: *ozmiş tegin udurganta yoriyur tedi anı algıl tedi* “‘Ozmış Tegin Udurgan’dan (bize doğru) ilerliyor” dedi. “(Onu) yakala” dedi.” (Aydın 2018a: 42).

Ta D 9: <...> *ozmiş tegin kan boltı koñ yılıka yorıdım* “<...> Ozmış Tegin han oldu. Koyun yılında (743) (üzerine) yürüdüm.” (Aydın 2018a: 42).

ŞU K 9: *ozmiş tegin kan bolmış koñ yıka yorıdım* “Ozmış Tegin han olmuş. Koyun yılında (743) (üzerlerine) ordu sevkettim.” (Aydın 2018a: 53).

Yalnızca Uygur yazıtlarında üç kez tespit edilen *ozmiş*, II. Türk Kağanlığı’nın son kağanlarından biri olup Çince yazımı Wusumishi (烏蘇米施)’dir. Adın, Uygur yazıtları dışında ele geçmemesi Ta ve ŞU yazıtlarını değerli kılmaktadır. Her üç örnekte de *tegin* ünvanıyla verilmiştir ki güçlü bir olasılıkla Ozmış’ın henüz kağan olmadığı döneminden söz edilmektedir. Ayrıca Ta D 9 ve ŞU K 9’daki cümlede Ozmış’ın koyun yılında (743) kağan olduğu bilgisi, kuşkusuz II. Türk Kağanlığı’nın son dönemlerini aydınlatacak kadar değerlidir. Sözcük *oz-* ‘kurtulmak’ fiilinden *-mİş+* sıfat-fiil ekiyle kurulmuştur. Krş. (Şirin 2016: 212). *Oz-* fiili yazıtlar dönemi Türkçesinde bir kez çekimli fiil olarak *ozdı* (BK D 28), iki kez de zarf olarak *oza* (KT K 7, BK D 31) biçiminde tespit edilmiştir. *Oz-* fiili için ayrıca krş. (ED 279b).

1.45. Öz Bilge Bünyi

ŞU B 8: *katun yeğeni öz bilge büñin?* “hatunun yeğeni Öz bilge Bünyi ile(?)” (Aydın 2018a: 65).

Yalnızca ŞU B 8’de geçen ve son sözcüğü açıkça seçilemeyen bu kişi adının ilk iki parçası olan *öz* için **1.28. İni Öz İnençü** ve *bilge* için **1.1. Akınçu Alp Bilge Çiğşi** bölümlerine bakılabilir. Son sözcüğü; Ramstedt: *büñin* (?) (1913: 37); Orkun: *büyin* (1936: 182); Malov: (*büñin* ?) (1959: 38); Clauson: *bü[?ñ]in* ‘?’ (ED 913a); Moriyasu:

bünyi (1999: 182 ve 185); Berta: *büñin* (2004: 299); Moriyasu vd.: *büñi* (2009: 21 ve 32); Mert: *bünyi* (2009: 261); Şirin: *b'w...* (2016: 654). Adın önünde *katun yeğeni* ifadesi bulunduğuna göre, kişi adı/ünvanı olduğu açıksa da okunması ve nasıl bir anlam ifade ettiğini anlamak güçtür.

1.46. Tarduş Küli Çor

HT XIV/3: (1) *in<i>* öz *inençü* (2) *yılan <yıl>* öz *inençü* (3) *tarduş kül<i>* çor (4) *bêş balıka barır* (5) *biz* “(1) İni Öz İnençü (2) yılan yılında? Öz İnençü (ile?) (3) Tarduş Küli Çor (4) Beşbalık’a gider-(5)iz.” (Aydın 2018a: 79).

HT XIV metninin 2. ve 3. satırlarında yılan yılında Öz İnençü ile Tarduş Küli Çor’un Beşbalık’a gittiğinden söz edilmiştir. Adı geçen Küli Çor, güçlü bir olasılıkla ünlü Küli Çor’dur. Tarduş Küli Çor ifadesi önemli bir tanık sayılmakla birlikte eğer aynı Küli Çor’dan söz edilmişse, Öz İnençü adlı bir komutan, Küli Çor’un Beşbalık seferine katılmış ve Hoyto-Tamır kayalığındaki XIV numaralı metni anı olarak yazmış/yazdırmış olmalıdır. *Tarduş*, kişinin mensup olduğu boyu göstermektedir. Çor ünvanı ile ilgili ayrıntı için 1.7. **Bars Apa Çor** bölümüne bakılabilir. Ünlü Küli Çor’dan dolayı adın okunuşu ve ifade ettiği anlam farklı şekillerde anlaşılmıştır. Yaygın okuyuş olan *Küli Çor* dışında; Bazin (1991: 163); Sertkaya (1984); Barutcu Özönder (2000: 123); Erdal (2004: 249) *Köl İç Çor*; Berta (2004: 1); Kempf (2004: 45); Mert (2015) *Köli Çor*; Şirin (2016: 646) ise *Kül İç Çor* okunması gerektiği kanaatindedir. Ayrıca Kotwicz & Samoyloviç, *külüğ-çor* da okunabileceğini önermiştir (1928: 100). HT XIV’teki Tarduş Küli Çor, Sertkaya & Harcavbay tarafından *tarduş köl iç [ç]or* okunmuş; “Tarduş Köl-İç-Çor” biçiminde aktarılmıştır (2001: 337).

1.47. Tarduş Külüg Eren

Ta B 7: *tarduş begler oğlu bıñ başı tarduş külüg eren* “Tarduş beylerinin oğulları(ndan) binbaşı Tarduş Külüg Eren” (Aydın 2018a: 46).

Kişi adını oluşturan *külüğ* için 1.43. **Külüg Oğı Öz Inançü** bölümüne bakılabilir. *Eren* ise ‘adam, asker’ anlamında olup öteki yazıtlarda kişi adı; ancak Uygur yazıtlarında yalnızca Ta B 7’deki iki kişi adı dışında tespit edilmemiştir. KT K 9’daki *tokuz eren sançdı* “dokuz askeri mızrakladı.” cümlesi sözcüğün asıl anlamı hakkında fikir vermektedir. Yine BK G 11’deki *kañı lisün tay señün başadu bêş yüz eren kelti* “babası büyük general Lisün’ün başında bulunduğu beş yüz kişi geldi.” ile O D 5’teki *yêti eren yağı bolmuş* “yedi asker düşman olmuş.” cümlelerinde de temel anlamıyla kullanılmıştır. Kişi adı olarak ise birkaç tanık şöyledir: Altın-Köl II (E 29), 4: *atım eren uluga erdemg batur* “Adım Eren Uluga Erdemlig Batur’dur.”; Talas XI (K 11): *[er] atım ok eren* “kahramanlık adım Ok Eren(dir).”

W. Bang, *oglan* ve *erendeki* +*An*’ı küçültme eki olarak değerlendirmiş (1980: 54); K. Grönbech +*An* ekini “Beraberlik ve Çokluk” başlığı altında vermiş (1995: 51); Erdal ise, *är+än* ‘adam’ örneğinin yanında, **bodu+n* ‘halk, millet’; *og(u)l+an* ‘oğul’ tanıklarını da göstermiştir (2004: 158). Ayrıca krş. (OTWF 91-92). Kişinin mensup olduğu boyun belirtilmiş olması da ayrıca dikkate değerdir.

1.48. Tay Bilge Totok

ŞU K 11: <...> *tay bilge totokug* (12) *yawgu atadı* “<...> (Babam), Tay Bilge Totok’u (12) yabgu atadı.” (Aydın 2018a: 54).

ŞU D 5: *tay bilge totok yawlakın için bir eki atlıg yawlakın için kara bodunum öltünj yitdiñ* “Tay Bilge Totok kötülük düşündüğü için, bir iki süvari de kötülük düşündüğü için (ey) halkım! “Öldün, mahvoldun.” (Aydın 2018a: 56).

Yalnızca ŞU'da geçen bu kimsenin kim olduğu ile ilgili en önemli bilgi kuşkusuz ŞU K 11'dedir ve burada Tay Bilge Totok yabgu atanmış ve bunu söyleyen de Moyan Çor Kağan'ın kendisi ise, bu durumda Tay Bilge Totok, ya Moyan Çor'un ağabeyi ya da amcası olmalıdır. Tes G 4'ün son bölümünde bulunan *tay* sözcüğü de *Tay Bilge Totok* olarak tamamlanabilir. Üç ünvanından *tay* için **1.6. Az Sıpa Tay Seşün**, *bilge* için **1.1. Akınçu Alp Bilge Çıgşı** ve *totok* içinse **1.30. Kan Totok** bölümüne bakılabilir.

1.49. Tenride Bolmuş El Êtmış Bilge Kagan

Tes D 4: *teyr<i>de bolmuş el êtmış [bilge] kaganım olortı el tutdı* “Tengride Bolmuş El Êtmış Bilge Kağan'ım tahta oturdu, yurdu tuttu (düzenledi).” (Aydın 2018a: 36).

Ta G 6: *teyrde bolmuş el êtmış bilge kagan atadı* “Tengride Bolmuş El Êtmış Bilge Kağan (olarak) atadı.” (Aydın 2018a: 44).

Ta B 1: *teyrde bolmuş el êtmış bilge kagan el bilge katun <...> kagan atıg katun atıg atanıp* “Tengride Bolmuş El Êtmış Bilge Kağan (ve eşim) El Bilge Katun <...> kağan adını, hatun adını alıp” (Aydın 2018a: 44).

ŞU K 1: *teyr[de b]olmuş el êtmış bilge kagan b[en]* “(ben) Tengride Bolmuş El Êtmış Bilge Kağan'ım.” (Aydın 2018a: 52).

Moyan Çor Kağan'ın kağanlık ünvanı olup Çin kaynaklarında ise Moyan Çor (Moyanchuo 磨延啜) olarak kaydedilmiştir. Kağan'ın adı, özellikle Türkiye'deki yayınlarda *Bayan Çor* veya *Moyun Çor* olarak anılrsa da iki karakterlik Çin. *moyan* (磨延)'ın *bayan* veya *moyun* olduğu tümüyle tahmindir. Rybatzki, Çin. *moyan* bölümününün *buyan* olabileceğini belirtmiştir (2000: 234). *Buyan*'ın aslının Skr. *punya* ‘merit, meritorious deeds; the happy condition which results fr. meritorious deeds’ olduğu bilinmektedir (ED 386a). Köktürk döneminden Bilge Kağan, *Tenriteg Tenride Bolmuş Türük Bilge Kagan*; Tengri Kağan ise *Tenriteg Tenri Yaratmış Türük Bilge Kagan* ünvanını kullanmıştır. Ünvan kullanma geleneğinin Uygur kağanlarında da devam ettiği anlaşılmaktadır.

1.50. Tenride Bolmuş El Êtmış Bilge Kan

Ta B 6: *teyrde bolmuş el êtmış bilge kanım içreki bodunu altmış* “Tengride Bolmuş El Êtmış Bilge Kağan'ımın kendisine tâbi boyların sayısı altmış (idi).” (Aydın 2018a: 46).

Moyan Çor'un yukarıda geçen ünvanının bir sözcük farkla aynısıdır. Eğer *kagan* yerine yanlışlıkla *kan* yazılmadıysa *kagan* ve *kan* ünvanlarının büyüklük/küçüklük gibi bir farka işaret etmediğinin en güçlü kanıtı olmaktadır. Çünkü aynı kağan için *kagan* ve *kan* ünvanları kullanılmıştır.

1.51. Tenride Bolmuş El Êtmış Uygur Kagan

Tes D 1: <...>-*da teyr<i>de bolmuş el êtmış uygur kagan olorm[ı]* “<...>-da Tengride Bolmuş El Êtmış Uygur Kağan tahta oturmuş” (Aydın 2018a: 36).

Moyan Çor'un yukarıdaki iki ünvanında bulunan *bilge* yerine *uygur* yazıldığı görülmektedir. Bu tek örneğin Moyan Çor'u mu yoksa babasını mı işaret ettiği belli değildir. Hemen bir altta bulunan D 2'de *ödkünç kagan* ‘sahte, taklit kağan’ olayından söz edildiğine göre, bu kağanın Moyan Çor olması güçlü bir olasılıktır. Ancak Aydın, Moyan Çor'un babası olabileceğini ihtiyatla belirtmiştir (2018a: 36 ve 177).

1.52. Tokuz Bolmuş Bilge Tay Seşün

Ta B 6: *ulug buyruk tokuz bolmuş bilge tay seşün* “Büyük komutan Tokuz Bolmuş Bilge Tay Sengün” (Aydın 2018a: 46).

Tokuz bolmuş ifadesi Karı Çor Tegin'deki *altı çavış tegin* ad/ünvanına benzemektedir. Sayılarla kişi adı yapıldığına dair ayrıntı için **1.4. Altı Çavış Tegin** bölümüne bakılabilir. Ayrıca *bilge* için **1.1. Akınçu Alp Bilge Çiği**, *tay* için **1.6. Az Sıpa Tay Seşün** ve *seşün* içinse **1.2. Alp İşvara Seşün Yağlakar** bölümlerine bakılabilir.

1.53. Tölis Bilge Beg

HT V/2: *tölis bilge beg toñ begi katıg y'ërke* “(Ben) Tölis Bilge Bey, Tony begi(yim). Sert yere (yazdım).” (Aydın 2018a: 75).

Tölis (Çin. *tiele* 鐵勒), boy birliğinin adı olduğu için, anılan kişinin boy mensubiyetini göstermesi bakımından önemlidir. Addaki *ö/ü* ünlüsü yazılmış; ikinci ünlü ise yazılmamıştır. Bu nedenle bu boy birliğinin adı *tölis~töles~tölös~tölüs* veya *ş* sesli biçimlerle okunmuştur. Alfabe de *ö* ve *ü*'yü ayırt edecek herhangi bir sistem bulunmadığı için hangi okuyuşun doğru olduğunu bilmek mümkün değildir. Konunun ayrıntısı ve Tiele kabilelerinin hangileri olduğu konusunda bk. (Hamilton 1997: 190-192); (Erkoç 2019); (Erkoç 2020); (Aydın, M. 2022: 148). *Bilge* ve *beg* ünvanları için sırasıyla **1.1. Akınçu Alp Bilge Çiği** ve **1.33. Köl Beg Bilge Kagan** bölümlerine bakılabilir.

1.54. Tölis Külüg Eren

Ta B 7: *tölis begler oğlu bıñ başı tölis külüg eren* “Tölis Beylerinin oğulları(ndan) binbaşı Tölis Külüg Eren” (Aydın 2018a: 46).

Kişi adındaki *tölis*, mensup olduğu boyu gösterdiğine göre, adın *Külüg Eren* bölümü, kişinin adı ya da ünvanı olmalıdır. *Külüg* ünvanı hakkındaki ayrıntı için **1.43. Külüg Oñı Öz İnançu** ve *eren* içinse **1.47. Tarduş Külüg Eren** bölümlerine bakılmalıdır.

1.55. Tuykun Ulug Tarkan Bukug Bıña

Ta B 8: <...> *tokuz yüz er başı tuykun ulug tarkan bukug bıña* “<...> Dokuz yüz(lük) kuvvetin başı Tuykun Ulug Tarkan Bukug Bınga(’dır).” (Aydın 2018a: 46).

Kişinin dokuz yüz kişilik birliğin komutanı olduğu anlaşılmalıdır. “Beş Yüz Başı” rütbesinde olduğu gibi dokuz yüzlük birlik de yüzlük birliklerin bulunduğu kanıt olarak değerlendirilebilir. KT K-D: *taş bark [étgüçig] bunça bedizçig toygun eltewer kel[ürti]* “Taş anıt mezarı yapan bunca süsleme ustasını Toygun Eltever getirdi.” (Aydın 2017a: 69) ile KT G-B: *köl teginiñ altunın kümüñ'in agısın barımın tör[ft bıñ yıl]kis'in ayıgma toygut bo* <...> “Köl Tegin’in altınını, gümüşünü, ipeklerini, varlığını, dört bin (baş) hayvan sürüsünü söyleyen (anlatan) Toygut bu <...>” (Aydın 2017a: 70) sonu eksik cümledeki *toygun/tuygun* ile *tuykun* aynı sözcük olabilir. Adın Tuyuhun kabilesi ile ilişkisi olduğu hakkındaki öneri için bk. (Aydemir 2020: 44-55).

Ünvanlar topluluğundaki *ulug* ‘ulu’ anlamında bir sıfat olsa da burada ünvan olarak kullanılmıştır. *Tarkan* ünvanının önünde olduğuna göre, *tarkanın* derecesini göstermek amacıyla kullanılmış olabilir. *Tarkan* için **1.9. Bıla Baga Tarkan** bölümüne bakılmalıdır. *Bukug* ünvanı, Ta’daki bu örnekten başka, BK G 10’da *Bukug Totok* olarak tespit edilmiştir. Eberhard, Sha-t’o (*Shatuo* 沙陀)’larda T’ung-lo Pu-ku (*Tongluo Pugu* 同羅僕固) ve Pu-ku Huai-en (*Pugu huaien* 僕固懷恩) adlarını tanık göstermiş (1945: 337); Bazin, Xiongnu kökenli ve Çince biçiminin *b'uok-kuk* ve bunun da *bokuk*, *bukuk*, *bokug* veya *bukug* olabileceğini belirtmiş; **bokug>*bo'ug>bög>bog* şeklinde bir gelişmeden söz etmiş ve Türkçedeki *başbug* sözcüğündeki *bogun* *bukuktan* geliştiğini belirtmiştir (1948: 211-212). Kâşgarlı Mahmud’da iki *bokuk/bukuk* sözcüğü bulunmaktadır: B. Atalay her ikisini de *bukuk* okumuş (Atalay 1992/II, 285); Ercilasun

& Akkoyunlu ise ‘boğaz çıkıntısının iki tarafında bulunan et bezi (tiroit)’ anlamında olanı *bokuk* (Ercilasun & Akkoyunlu 2015: 593); ‘ağaç çiçeği tomurcuğu; ağaç çiçekleri ve çiçeklerin çanakları’nı ise *bukuk* (Ercilasun & Akkoyunlu 2015: 600) okumayı tercih etmiştir. Tekin, Bazin’in, *bokug~bukug*’un *bog~bug* biçimine geliştiği görüşünü reddederek **bug~*bog* ve +*Uk* küçültme ekiyle kurulduğunu öne sürmüştür (1993: 50). Ünvanla ilgili ayrıca krş. (Tekin 1983: 836); (Aydın 2018a: 118-119).

1.56. Ukunç

KarB II/1: <u>*kunç* (Aydın 2018a: 88).

Yazıtın ilk satırında bulunan ad, *Kwnç* şeklinde iki ünsüz ve bir ünlü ile yazılmıştır. Bu nedenle *konç/kunç* veya başına, yazımı unutulmuş bir *o/u* eklenerek *okunç/ukunç* okunabilir. Yazıtın ikinci satırındaki *buyruki ertim* cümlesinden, emrinde görev yaptığı kişinin bahsi geçen ad olduğu anlaşılmaktadır. Adın farklı biçimlerde okuma önerileri bulunmaktadır. Örneğin; M. Şinehüü: *qunç*; N. Bazılhan: *aqunç*; Ölmez, sonda unutulmuş bir *y^l* ile *kunçuy*; Barutcu Özönder, *aqunç/aaq* veya *qunç/qonç* okunabileceğini ancak sonda unutulmuş bir *y^l* ile *kunçuy*; R. Alimov ise *kuz* okuyarak ‘kuzey’ anlamını vermiştir. Okuma önerilerinin ayrıntısı için bk. (Alimov 2015: 31). Aydın ise *ukunç* okumak istemiştir (2018a: 88 ve 188).

1.57. Ulug Öz Inançu Uruğu

Ta B 6-7: *bêş yüz başı ulug öz inançu (7) uruğu* “beş yüz (kişilik kuvvetin) başı Ulug Öz Inançu (7) Urunğu” (Aydın 2018a: 46).

1.43. Külüg Oñı Öz Inançu bölümünde de belirtildiği gibi iki beş yüz başından biri de Ulug Öz Inançu Urunğu’dur. *Inançu* için **1.27. Inançu Baga Tarkan** bölümüne bakılabilir. *Urunğu* sözcüğü ise, ikisi Ta B 7’de ve biri HT XI/2’de olmak üzere toplam üç kez tespit edilmiştir. Ünvanın Köktürk dönemi yazıtlarında ele geçmemesi rastlantı olabileceği gibi, Uygur diyalektolojisi için bir kanıt olarak da değerlendirilebilir. Ünvanın kişi adı olarak kullanıldığına dair şu örnekler verilebilir: Elegest I (E 10), 5: *Körtl<e> Kan Al<p> Urunğu*; Elegest I (E 10), 6: *Urunğu Külüg Tok Böğü Terken*; Çaa-Höl IV (E 16), 1: *Alp Urunğu Totok*; Elegest IV (E 70), 1: *Urunğu Çişşi*.

Ayrıca Uybat III (E 32) 15’teki *uruğusu ertim* cümlesi de adın, güçlü bir olasılıkla askerî ünvan olduğunu göstermektedir. Sözcüğün asıl biçiminin *urun-gu* olduğu genel kanaattir. Bu nedenle de kökün *ur-* ‘1. vurma 2. okla vurma, okla vurarak yaralamak 3. (hayvan) vurma 4. kurmak, tesis etmek 5. yazmak, sert zemin üzerine ucu keskin bir nesneyle harfleri kazıyarak, çizerek yazı yazmak 6. (*tuğrag* sözüyle) mühür vurma, tuğra çekmek’ (Şirin 2016: 745) olduğu düşünülebilir. Gabain, ünvanın *urun-* ‘kendi kendine vurma, vurma’ fiilinden *-gU+* ekiyle kurulduğunu ve ‘savaşçı’ anlamında olduğunu belirtmiş (1988: 52); Clauson ise, ‘flag, standard’ anlamıyla, *urun-* ‘something set up’ fiilinden yapıldığını belirterek Mo. biçimi *oronga* olarak vermiştir (ED 236a-b).

1.58. Ulug Uruğu

Ta B 7: *yüz başı ulug uruğu* “Yüzbaşı Ulug Urunğu.” (Aydın 2018a: 46).

Ulug Urunğu adlı kişinin yüzbaşı rütbesinde olduğu belirtilmiştir. Türk askerî tarihinde yüzlük birliklerin başının, bugün olduğu gibi sekizinci yüzyılda da yüzbaşı olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. *Urunğu* ünvanı için **1.57. Ulug Öz Inançu Urunğu** bölümüne bakılabilir.

1.59. Urunğu Yargan

HT XI/2: *uruğ<u> yargan bitidim* “(Ben) Urunğu Yargan, yazdım.” (Aydın 2018a: 77).

1.57. Ulug Öz Inançu Uruğu ve 1.58. Ulug Uruğu adlarında da belirtildiği gibi *uruğu* ünvanının yazıtlardaki üçüncü tanığıdır. Bu satırı Aalto: $j^1l^1uj^1r^1\gamma Xb^2st^2d^2k^2$ (1991: 68) ve Sertkaya & Harcavbay ise *ur(u)ngu y(i)rgu* : *bit(i)d(i)m* “Urunğu Yırgu yazdım” (2001: 333) okuyup anlamlandırmıştır. *Yargan* ise *Inançu Apa Yargan Tarkan* (KT B) ile Uygur yazıtlarındaki iki tanığı *Boyla Kutlug Yargan* (Su 2) ve HT XI/2’deki *Uruğu Yargan* ile birlikte toplam üç kez tespit edilmiş olmaktadır. *Yargan* ünvanı için **1.15. Boyla Kutlug Yargan** bölümüne bakılmalıdır.

1.60. Yağı Köl Tarkan

Ar 1: *yağı köl tarkan küdegü kelirti* “Yağı Köl Tarkan güvey getirdi.” (Aydın 2018a: 91).

Ar üzerinde çalışanlarca aşağı yukarı aynı biçimde okunmuş; kişi adı olduğu belirlenmiştir. Farklı okuyuşlar için bk. (Sinanoğlu 2021: 396-397). Eğer ilk ad *yağı* ise, sözcüğün kişi adı olarak başka örneği olmadığı için değerlidir. Sözcük, Uygur yazıtları dışında herhangi bir metinde ele geçmediği için Uygurların diyalektik sözcüklerinden biri olarak değerlendirilmiştir (Aydın 2016c: 296-297). Sözcüğün temel anlamı ‘yeni’ olup Clauson da bu temel anlamın ardından, başta Eski Uygurca metinler olmak üzere bazı yazıtlarda ‘ayın birden ona kadar olan günlerine verilen ad’ anlamının da olduğunu belirtmiştir (ED 943b-944a). Sözcük, Eski Uygurca metinlerde de sıkça kullanılmıştır (Wilkens 2021: 863). Ayrıca krş. (DTS 234); (Erdal 2004: 227). *Köl* ve *tarkan* ünvanları için sırasıyla **1.33. Köl Beg Bilge Kagan** ve **1.9. Bıla Baga Tarkan** bölümlerine bakılabilir.

1.61. Yegen Botur Erkin

Ar 1: *tejr<i>ken kunçuy yegen botur erkin awlak? eri bolup turdu* “Kutlu prenses, Yegen Botur Erkin Avlak eri olmuştu?” (Aydın 2018a: 91).

Yazıt üzerinde çalışanlar *yegen* ve *erkin* okuyuşunda hemfikir olsa da ikincisi için *batır*, *botur*, *butur*, *botor*, *butor*, *bo tura* gibi farklı okuyuşlar elde edilmiştir. Krş. (Sinanoğlu 2021: 396-397). *Yegen* ise aslen bir akrabalık adıdır (ED 912b-913a); (Li 2019: 276). Akrabalık ve kişi adı olarak yazıtlardaki tanıkları şöyledir: Akrabalık adı olarak *katun yegeni* (ŞU B 8), *yegenimin atımın² körtüm* (Su 8); kişi adı olarak *tun yegen erkin* (Çoyr 1), *yegen silig beg* (KT D 33), *yegen çor* (KÇ D 9, G 1), *yegen erkin* (HT VII/3), *öz yegen alp turan* (Barık I (E 5), 2), *külüg yegen* (Herbis-Baarı (E 59), 3. *Erkin* içinse **1.13. Bilige Seğün Uzal Öğ Erkin** bölümüne bakılabilir.

1.62. Yegen Erkin

HT VII/3: <...> *yegen? erkin? elimin törömün kañım? öñre* “<...> (Ben) Yegen Erkin(?im). Yurdumu (ve) törelerimi, babam (?) önde(?)” (Aydın 2018a: 76).

Adı, Aalto: *knçgä* : *uX* : (1991: 67); Sertkaya & Harcavbay: *y(i)g(e)n* : *(i)rk(i)n* : (2001: 328); A. Badam ise *...qan atıy* (2007: 71); (2012: 65) okumuştur. Ayrıca krş. (Aalto 1958: 69). Kişinin adını oluşturan her iki ünvardan *yegen* için **1.61. Yegen Botur Erkin**, *erkin* içinse **1.13. Bilige Seğün Uzal Öğ Erkin** bölümüne bakılabilir.

1.63. Yollug

Tes D 6: <...> *yollug? ıya basıp olort[ı]* “<...>Yollug (?) Kağan (tebaasını) bağımlı kılarak hüküm sürdü.” (Aydın 2018a: 37).

Tes D 6’da geçen bu adın, Ta D 1’deki *Yollug Kagan* olması güçlü bir olasılıktır. Bu ad hakkındaki notlar için **1.20. Bumın Kagan** maddesine bakılabilir.

Değerlendirme ve Sonuç

Bu çalışmada Uygur Kağanlığı’ndan kaldığı yönünde görüş birliği bulunan yazıtlardan elde edilen altmış üç kişi adı üzerinde durulmuş; elde edilen kişi adlarının

öteki yazıtlardaki tanıkları da verilmiştir. Tespit edilen tanıklar sayesinde, Türk kökenli boylarda aynı ya da benzer adların kullanıldığını söyleme imkânı doğmuştur. Kişi adları büyük oranda ünvanlardan oluşmaktadır ve bu ünvanların, herhangi bir kahramanlık veya başarı sonucunda elde edildiği sonucuna ulaşılmıştır. Makalede, tanık sözcüğün ad mı ünvan mı olduğu konusunda tartışma yapılmamış; ünvanlarla kurulmuş olsa bile kahramanı tanımlamada kullanılması dolayısıyla kişi adı olarak değerlendirilmiştir. Eski Türk yazıtlarında herhangi bir kimsenin doğum adına rastlamak, en azından kağanlık ve beylik yazıtlarında mümkün görünmemektedir. Yenisey ve Dağlık Altay gibi, daha çok mezar taşı niteliğindeki yazıtlardan elde edilebilecek gibi görünse de bu bölge yazıtlarında da Uygur yazıtlarından elde edilen kişi adı/ünvanlarla karşılaşmaktadır. Bu da doğum adının, sonradan elde edilen bir kahramanlık/başarı marifetiyle değiştirildiği ve yeni adın kullanıldığı ortaya çıkmaktadır. Uygur yazıtlarından elde edilen materyal, başta Eski Uygurca olmak üzere, sonraki dönem Türkçe metinlerle karşılaştırıldığında aynı ya da benzer ad/ünvanların bulunduğu görülecektir. Makalede Türk ad bilimine katkıda bulunmak en önemli hedef olarak belirlenmiştir.

Kısaltmalar

Ar: Arhanan Yazıtı
BK: Bilge Kağan Yazıtı
Çin.: Çince
DTS: Nadelyayev vd. 1969
ED: Clauson 1972
HT: Hoyto-Tamır yazıtları
KÇ: Küli Çor Yazıtı
KÇor: Karı Çor Tegin Yazıtı
KT: Köl Tegin Yazıtı
MGT: Moğolların Gizli Tarihi
Mo.: Moğolca
O: Ongi Yazıtı
OTWF: Erdal 1991a
Özb.: Özbekçe
Skr.: Sanskritçe
Su: Suci Yazıtı
ŞU: Şine Usu Yazıtı
T: Tonyukuk Yazıtı
Ta: Tariat Yazıtı
TDES: Eren 1999.
TMEN I: Doerfer 1963
TMEN II: Doerfer 1965
TMEN III: Doerfer 1967
Tü.: Türkçe
VEWT: Räsänen 1969
Yun.: Yunanca

Kaynakça

Aalto, P. & G. J. Ramstedt & J. G. Granö (1958). Materialien zu den alttürkischen inschriften der Mongolei. *Journal de la Société Finno-Ougrienne*, 60/7, 3-91.

- Aalto, P. (1971). Iranian contacts of the turks in Pre-Islamic Times. L. Ligeti (ed.): *Studia Turcica* içinde (s. 29-37) Budapest: Akadémiai Kiado Press.
- Aalto, P. (1991). Old Turkic epigraphic materials. (Gathered by. J. G. Granö). *Journal de la Société Finno-Ougrienne*, 83, 7-78.
- Ağca, F. (2016). *Uygur harfli Oğuz Kağan Destanı, metin-aktarma-notlar-dizin-tıpkıbasım*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Ağca, F. & B. Gül (2018). Uygur harfli Oğuz Kağan Destanında geçen Moğolca sözcükler. *Türkbilig*, 36, 47-62.
- Alimov, R. (2014). *Tanrı Dağı yazıtları, eski Türk runik yazıtları üzerine bir inceleme*. Konya: Kömen Yayınları.
- Alimov, R. (2015). II. Karabalgasun yazıtı. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 12/4, 27-38.
- Alyılmaz, C. (2013). Karı Çor Tigin yazıtı. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 2/2, 1-61.
- Atalay, B. (1992). *Divanü Lugat-it-Türk tercümesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aydemir, A. (2020). Kültigin Yazıtı'nın güney doğu yüzünde geçen "Tuygun" sözcüğü üzerine. *Türk Dünyası*, 49, 35-66.
- Aydın, E. (2008). Ongi yazıtı üzerine incelemeler. *İlmî Araştırmalar*, 25, 21-38.
- Aydın, E. & E. Ariz (2014). Xi'an yazıtı üzerinde yeni okuma ve anlamlandırmalar. *Bilig*, 71, 65-80.
- Aydın, E. (2016a). Eski Türk yazıtlarında bitkiler ve hayvanlar. *Türk Kültürü*, 2016/1, 1-51.
- Aydın, E. (2016b). Tariat Yazıtı'nın kuzey yüzünün 5. satırı üzerine yeni okuma ve anlamlandırma önerileri. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 61/1, 13-22.
- Aydın, E. (2016c). Dialectal elements in the vocabulary of the Uyghur Khanate inscriptions. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 69/3, 285-300.
- Aydın, E. (2017a). *Orhon Yazıtları, Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Aydın, E. (2017b). Uygur kağanı Moyan Çor'un oğullarına mirası. *Gazi Türkiyat*, 20, 1-7.
- Aydın, E. (2018a). *Uygur yazıtları*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Aydın, E. (2018b). *Taş kazınan tarih Türklerin ilk yazılı belgeleri*. İstanbul: Kronik Kitap.
- Aydın, E. (2019a). *Sibirya'da Türk izleri, Yenisey Yazıtları*. İstanbul: Kronik Kitap.
- Aydın, E. (2019b). *Türklerin bilge atası Tonyukuk*. İstanbul: Kronik Kitap.
- Aydın, E. (2020). "Yaglakar" adı ve Karı Çor Tegin yazıtındaki "karı" sözcüğünün anlamı üzerine. *Dede Korkut Dergisi*, 9/23, 146-154.
- Aydın, E. (2022). *Eski Türklerde gündelik hayat*. İstanbul: Kronik Kitap.
- Aydın, M. (2022). Tariat (Terh) yazıtının Köktürk ve Uygur coğrafyasını anlamaya katkıları. *Türk Kültürü*, 2022/2, 143-156.
- Badam, A. (2007). Tayhar çuluunu runi biçees. *Acta Historica Mongolica*, 8/9, 68-75.
- Badam, A. (2012). Taikhar Çuluu yazıtı. *Türkbilig*, 23, 61-68.
- Bailey, H. W. (1949). A Khotanese text concerning the Turks in Kantsou. *Asia Major* (New series), 1/1, 28-52.
- Bailey, H. W. (1951). The Staël-Holstein Miscellany. *Asia Major* (New series), 2/1, 1-45.
- Bang, W. (1980). *Berlin'deki Macar Enstitüsünden Türkoloji mektupları (1925-1934)*. (Çev.: Ş. Tekin). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Banguoğlu, T. (1958). Kâşgari'den notlar I: Uygurlar ve Uygurca üzerine. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1958, 87-113.
- Barutçu, F. Sema (1983). Kül Tigin mi? Köl Tigin mi? *Türk Dünyası Araştırmaları* 22, 101-104.
- Barutcu Özönder, F. S. (1999). "Türk"ler ne zaman bir "millet" idi? I. ortak bir köken mitleri vardı: "dişi-kurt"tan türemişlerdi. *Kök Araştırmalar*, 1/2, 65-92.
- Barutcu Özönder, F. S. (2000). Eski Türk çağı kaya yazıtları: I. Örük yazıtı, II. Hangiday yazıtı, III. Arhanan Yazıtı. *Kök Araştırmalar*, 2/1, 121-134.
- Baykuzu, T. D. (2013). *An Lu-shan isyanı ve Büyük Yen devleti*. Konya: Kömen Yayınları.
- Bazin, L. (1948). Un texte Proto-Turc du IVe siècle: Le distique Hiong-nou du "Tsin-chou". *Oriens*, 1/2, 208-219.

- Bazin, L. (1981). Kül Tegin ou Köl Tegin? K. Röhrborn & H. W. Brands (hrsg.): *Scholia, Beiträge zur Turkologie und Zentralasienkunde* içinde (s. 1-7). Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Bazin, L. (1991). *Les systemes chronologiques dans le monde Turc ancien*. Budapest: Akadémiai Kiadó Press.
- Bazin, L. (1995). Pre-Islamic turkic borrowings in Upper Asia. *Diogenes*, 43/3, 35-44.
- Berta, Á. (2002). Yelme ve bıça. N. Demir & E. Yılmaz (hzl.): *Türkçe Kökenli Macar Kavim Adları* içinde (s. 129-139), Ankara: Grafiker Yayınları.
- Berta, Á. (2004). *Szavaimat Jól Halljátok... A Türk és Uygur Rovásírásos Emlékek Kritikai Kiadása*. Szeged: Jate Press.
- Boodberg, P. A. (1936). The language of the T'o-Pa Wei. *Harvard Journal of Asiatic Studies*, 1/2, 167-185.
- Clauson, S. G. (1956). A note on Qapgan. *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, 1956/1-2, 73-77.
- Clauson, S. G. (1957). The Ongin Inscription. *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, 1957, 177-192.
- Clauson, S. G. (1959) The earliest Turkish loan words in Mongolian. *Central Asiatic Journal*, 4, 174-187.
- Clauson, S. G. (1962). *Turkish and Mongolian Studies*. London: The Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland Press.
- Clauson, S. G. (1967). Eski Türkçe üzerine üç not. (Çev.: A. Levendoğlu), *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1966, 19-37.
- Clauson, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Oxford University Press.
- Clauson, S. G. (2017). Türkçe gölge kelimeler. (Çev.: S. Hirik), *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, 8, 274-283.
- Çandarlıoğlu, G. (2004). *Uygur devletleri tarihi ve kültürü*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Dankoff, R. & J. Kelly (1984). *Compendium of the Turkic Dialects*. Cambridge: Harvard University Press.
- Dobrovits, M.: Silziboulos. *Archivum Ottomanicum*, 25, 67-78.
- Doerfer, G. (1963). *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen I*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.
- Doerfer, G. (1965). *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen II*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.
- Doerfer, G. (1967). *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen III*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.
- Eberhard, W. (1945). Bir kaç eski Türk ünvanı hakkında. *Belleten*, 9/35, 319-340.
- Ecsedy, H. (1965). Old Turkic titles of Chinese origin. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 18/1-2, 83-91.
- Ercilasun, A. B. (2006). *Başlangıcından yirminci yüzyıla Türk Dili tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2009). Dîvânü Lügati't-Türk ve Uygurlar. *Turkish Studies*, 4/8, 5-12.
- Ercilasun, A. B. & Z. Akkoyunlu (2015). *Dîvânü Lügati't-Türk*. 2. bs. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Ercilasun, A. B. (2021). Bayan Çor bitiglerine göre uygurların erken tarihi. *Hamza Zülfikar Armağanı* içinde (s. 231-240). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erdal, M. (1991a). *Old Turkic word formation. A Functional Approach to the Lexicon I-II*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Erdal, M. (1991b). Ein unbemerkter chasarischer Eigenname. *Türk Dilleri Araştırmaları*, 1, 31-36.
- Erdal, M. (2004). *A grammar of Old Turkic*. Leiden&Boston: Brill Press.
- Erdal, M. (2013). Kıtaiñ-Türk dil ilişkileri. B. Gül (ed.): *Bängü beläk, Ahmet Bican Ercilasun Armağanı* içinde (s. 193-197). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Eren, H. (1999). *Türk dilinin etimolojik sözlüğü*. Ankara.

- Erkoç, H. İ. (2019). Tiele 鐵勒 ve Töliş I. Z. İskefiyeli & M. B. Çelik (ed.): *Türkistan'dan Anadolu'ya Tarihin İzinde-Prof. Dr. Mehmet Alpargu'ya Armağan* içinde (s. 30-71). Ankara: Nobel Yayınları.
- Erkoç, H. İ. (2019). Tiele 鐵勒 ve Töliş II. O. Özer (ed.): *Prof. Dr. Zafer Önler Armağanı* içinde (s. 395-455). Ankara: Kanguru Yayınları.
- Gabain, A. von (1988). *Eski türkçenin grameri*. (Çev.: M. Akalın), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Giles, H. A. (1912). *A Chinese-English dictionary*. Shanghai.
- Golden, P. B. (2002). *Türk halkları tarihine giriş*. (Çev.: O. Karatay). Ankara: KaraM Yayınları.
- Grönbech, K. (1995). *Türkçenin yapısı*. (Çev.: M. Akalın). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözcüklerin köken bilgisi sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hamilton, J. R. (1955). *Les Ouïghours à l'époque des Cinq Dynasties, d'après les documents chinois*. Paris: Collège de France, Institut des hautes études chinoises.
- Hamilton, J. R. (1975). Le colophon de l'Irğ Bitig. *Turcica, Revue d'Etudes Turques*, 7, 7-19.
- Hamilton, J. R. (1997). Tokuz Oguz ve On Uygur. (Çev.: Y. Koç & İ. Birkan). *Türk Dilleri Araştırmaları*, 7, 187-232.
- Hauenschild, I. (2003). *Die Tierbezeichnungen bei Mahmud al-Kaschgari, Eine Untersuchung aus sprach-und kulturhistorischer Sicht*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Kane, D. (2009). *The Kitan Language and Script*. Leiden-Boston: Brill.
- Katayama, A. (1999). Tariat Inscription. T. Moriyasu & A. Ochir (ed.): *Provisional Report of Researches on Historical Sites and Inscriptions in Mongolia from 1996 to 1998* içinde (s. 168-176). Osaka: The Society of Central Eurasian Studies Press.
- Kempf, B. (2004). Old-Turkic runiform inscriptions in Mongolia: An overview. *Turkic Languages*, 8/1, 41-51.
- Klyashtorniy, S. G. (1980). Terhinskaya nadpis'. *Sov'yetskaya Tyurkologiya*, 1980/3, 82-95.
- Klyashtorniy, S. G. (1982). The Terkhin Inscription. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 36/1-3, 335-366.
- Klyashtorniy, S. G. (1985). The Tes Inscription of the Uighur Böğü Qaghan. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 39/1, 137-156.
- Klyashtorniy, S. G. & E. Tryjarski (1990). An improved edition of the Arkhanen inscription. *Rocznik Orientalistyczny*, 47/1, 63-68.
- Kotwicz, W. & A. N. Samoyloviç (1928). Le monument turc d'Ikhe-Khuchotu en Mongolie Centrale. *Rocznik Orientalistyczny*, 4, 60-107.
- Li, Y.-S. (1997). On the Origin of baqa 'frog, toad; tortoise'. *Central Asiatic Journal*, 41/2, 250-269.
- Li, Y.-S. (1999). *Türk dillerinde akrabalık adları*. İstanbul: Simurg Yayınları.
- Luo Xin (2013). Karı Çor Tigin yazıtının Çincesi ve Karı Çor Tigin'in şeceresi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 2/2, 62-78.
- Mackerras, C. (2000). Uygurlar. (Çev.: Ş. Tekin), *Erken İç Asya Tarihi* içinde (s. 425-458). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Malov, S. Ye. (1959). *Pamyatniki drevnetyurkskoy pismennosti Mongolii i Kirgizii*. Moskva: Akademiya Nauk SSSR.
- Mert, O. (2009). *Ötüken Uygur Dönemi yazıtlarından Tes, Tariat, Şine Us*. Ankara: Belen Yayınları.
- Mert, O. (2015). *Köli Çor Yazıtı ve Anıt Mezar kompleksi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Moriyasu, T. (1999). Site and Inscription of Şine-Ussu. T. Moriyasu & A. Ochir (ed.): *Provisional Report of Researches on Historical Sites and Inscriptions in Mongolia from 1996 to 1998* içinde (s. 177-195). Osaka: The Society of Central Eurasian Studies.
- Moriyasu, T. & K. Suzuki & S. Saito & K. Tamura & Y. Bai (2009). Şine-Ussu Inscription from the Uighur Period in Mongolia: Revised Text, Translation and Commentaries. *Studies on the Inner Asian Languages*, 24, 1-92.

- Nadelyayev, V. M. & D. M. Nasilov & E. R. Tenişev & A. M. Şçerbak (1969). *Drevnetyurkskiy Slovar'*. Leningrad: Akademiya Nauk SSSR.
- Orkun, H. N. (1936). *Eski Türk yazıtları I*. İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ösawa, T. (1999). Tes Inscription. T. Moriyasu & A. Ochir (ed.): *Provisional Report of Researches on Historical Sites and Inscriptions in Mongolia from 1996 to 1998* içinde (s. 158-167). Osaka: The Society of Central Eurasian Studies.
- Ögel, B. (1957). Doğu Göktürkleri hakkında vesikalar ve notlar. *Belleten*, 21/81, 81-137.
- Ölmez, M. (1997). Eski Türk yazıtlarında yabancı ögeler (2). *Türk Dilleri Araştırmaları*, 7, 175-186.
- Ölmez, M. (2013). *Orhon-Uygur hanlığı dönemi Moğolistan'daki eski Türk yazıtları*. Ankara: BilgeSu Yayınları.
- Özyetgin, M. (2006). On the use the title "Beg" among the Turks. *International Journal of Central Asian Studies*, 11, 156-170.
- Pelliot, P. (1929). Neuf notes sur des questions d'Asie Centrale. *T'oung pao*, 26/4-5, 201-265.
- Poppe, N. (1983). Orta Moğolcada Türkçe kelimeler. (Çev.: G. Karaağaç). *Türk Dünyası Araştırmaları*, 27, 255-262.
- Pulleyblank, E. G. (1955). *The Background of the Rebellion of An Lu-shan*. London: Oxford University Press.
- Pulleyblank, E. G. (1962a). The consonantal system of old Chinese. *Asia Major* (New series), 9/1, 58-144.
- Pulleyblank, E. G. (1962b). The consonantal system of old Chinese, part II. *Asia Major* (New series), 9/2, 206-265.
- Pulleyblank, E. G. (1991). *Lexicon of Reconstructed Pronunciation in Early Middle Chinese, Late Middle Chinese, and Early Mandarin*. Vancouver: UBC Press.
- Radloff, W. (1895). *Die alttürkischen Inschriften der Mongolei*. St-Petersburg.
- Ramstedt, G. J. (1913). Zwei Uigurische runeninschriften in der Nord-Mongolei. *Journal de la Société Finno-Ougrienne*, 30/3, 1-63.
- Ramstedt, G. J. (1951a). Alte türkische und mongolische Titel. *Journal de la Société Finno-Ougrienne*, 55/2, 59-82.
- Ramstedt, G. J. (1951b). Über onomatopoetische Wörter in den altaischen Sprachen. *Journal de la Société Finno-Ougrienne*, 55/2, 106-112.
- Ramstedt, G. J. (1976). *Kalmückisches Wörterbuch*. Helsinki: Lexica Societatis Fenno-Ugricae.
- Rásonyi, L. (1953). Sur Quelques catégories de noms de personnes en Turc. *Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 3/3-4, 323-352
- Räsänen, M. (1969). *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türk Sprachen*. Helsinki: Lexica Societatis Fenno-Ugricae.
- Róna-Tas, A. (1986). Hazar kavim adının tarihi üzerine yeni veriler. (Çev.: M. Karakurt). *Türk Kültürü Araştırmaları*, 24/2, 53-63.
- Rybatzki, V. (2000). Titles of Türk and Uigur Rulers in the Old Turkic inscriptions. *Central Asiatic Journal*, 44/2, 205-292.
- Rybatzki, V. (2006). *Die personennamen und titel der mittelmongolischen Dokumente. Eine lexikalische Untersuchung*. Helsinki. [e-thesis].
- Rybatzki, V. (2011). Classification of Old Turkic loanwords in Mongolic. M. Ölmez & E. Aydın & P. Zieme & M. S. Kaçalın (Yay.): *Ötüken'den İstanbul'a Türkçenin 1290. Yılı (720-2010) Sempozyumu, Bildiriler* içinde (s. 185-202). İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Rybatzki, V. & Wu Kuosheng (2014). An Old Turkic epitaph in runic script from Xi'an (China), the epitaph of Qarī çor tegin. *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, 164/1, 115-128.
- Sertkaya, O. F. (1984). Göktürk tarihinin meseleleri: Köl Tigin ve Köl-İç-Çor kitabelerinde geçen *oplayu tegmek* deyimini üzerine. *Journal of Turkish Studies*, 3, (Orhan Şaik Gökay Armağanı), c. 2, 369-375.
- Sertkaya, O. F. (1992). Göktürk harfli Uygur kitabelerinin Türk kültür tarihi içerisindeki yeri. *Türk Kültürü Araştırmaları*, 28/1-2, 325-334.

- Sertkaya, O. F. & S. Harcavbay (2001). Hoyto-Tamir (Moğolistan)'dan yeni yazıtlar (Ön Neşir). *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 2000, 313-346.
- Sertkaya, O. F. (2003). İnşaat yüksek mühendisi Kâzım Mirşan'a cevap: Öngre binga başı adlı bir tarihçimiz var mı?. *Orkun*, 64, 26-29.
- Sertkaya, O. F. (2004). Göktürk Yazıtlarında Hintçe Unsurlar. *Zeynep Korkmaz Armağanı* içinde (366-380). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Shiratori, K. (1945). Kaghan unvanının menşei. (Çev.: İ. Gökbakar). *Belleten*, 9/36, 497-504.
- Sinanoglu, Z. Ü. (2021). Arhanan yazıtı üzerine notlar. *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, 24, 391-407.
- Sinor, D. (1988). The Turkic Title *tutuk* Rehabilitated. *Turcica et Orientalia*. İstanbul & Stockholm: Swedisch Research Institute, 145-148.
- Sinor, D. (2003). [Kök] Türk İmparatorluğunun Kuruluş ve Yıkılışı. (Çev.: T. Tekin), *Erken İç Asya Tarihi* içinde (s. 383-424). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Street, J. C. (1990). Nominal Plural Formations in the Secret History. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 44/3, 345-379.
- Şirin User, H. (2006). Eski Türkçede bazı unvanların yapısı üzerine. *Bilgi*, 39, 219-238.
- Şirin, H. (2016). *Eski Türk yazıtları söz varlığı incelemesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, T. (1982). The Terkhin Inscription. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 37/1-3, 43-86.
- Tekin, T. (1983). Kuzey Moğolistan'da yeni bir Uygur anıtı: Taryat (Terhin) kitabesi. *Belleten*, 46/184, 795-838.
- Tekin, T. (1993). *Hunların dili*. Ankara: Doruk Yayınları.
- Tekin, T. (2000). İkinci Bay-bulun (= E 49) yazıtı. *Türk Dilleri Araştırmaları*, 10, 81-90.
- Tekin, T. (2003). *Orhon Türkçesi grameri*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi.
- Tekin, T. (2004). *İrk Bitig, Eski Uygurca fal kitabı*. Ankara: Öncü Kitap.
- Temir, A. (1981). Türkçe Kül-Tigin ve Moğolca Otçigin Adları Üzerine. K. Röhrborn & H. W. Brands (hrsg.): *Scholia, Beiträge zur Turkologie und Zentralasienkunde* içinde (s. 194-200). Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Tezcan, S. (1975). 1283 Numaralı Tibetçe Pelliot Elyazmasında Geçen Türkçe Adlar Üzerine. *Bilimsel Bildiriler 1972* içinde (s. 299-307). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tezcan, S. (1978). Eski Türkçe *buyla* ve *baga* sanları üzerine. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1977, 53-69.
- Thomsen, V. (1912). Dr. M. A. Stein's Manuscripts In Turkish 'Runic' Script from Miran and Tun-Huang. *Journal of the Royal Asiatic Society*, 1912, 181-227.
- Tıbkova, L. N. & İ. A. Nevskaya & M. Erdal (2012). *Katalog Drevnetyurkskih Runičeskih Pamyatnikov*. Gorno-Altaysk: Gorno-Altaysk Gosudarstvennyy Universitet.
- Togan, İ. & G. Kara & C. Baysal (2006). *Eski T'ang tarihi (Chiu T'ang-shu)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Vladimirtsov, B. Ya. (1987). *Moğolların içtimai teşkilatı, Moğol göçebe feodalizmi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Vovin, A. (2004). Some thoughts on the origins of the Old Turkic 12-Year animal cycle. *Central Asiatic Journal*, 48/1, 118-132.
- Vovin, A. (2007). Once again on the Etymology of the title *qayan*. *Studia Etymologica Cracoviensia*, 12, 177-187.
- Wilkens, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen, Altuigurisch-Deutsch-Türkisch*. Göttingen: Universitätsverlag Göttingen.
- Yıldırım, F. (2017) *İrk Bitig ve Orhon yazıtı metinlerin dili*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Zhang Tieshan (2013a). 故回鹘葛啜王子之突厥如尼文考释 / Gu Huihu Gechuo wangzi zhi Tujue runiwen kaoshi. *Xiyu Yanjiu*, 2013/4, 74-80.
- Zhang Tieshan (2013b). Study of a recently discovered Runic epitaph from Xi'an. H. Şirin User & B. Gül (ed.): *Yalın Kaya Bitigi, Osman Fikri Sertkaya Armağanı* içinde (s. 665-671). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Zieme, P. (2005). Die Alttürkischen Reiche in der Mongolei. J. Frings (ed.): *DSCHINGIS KHAN und seine Erben. Das Weltreich der Mongolen* içinde (s. 63-68). München: Kunst-und Ausstellungshalle der Bundesrepublik Deutschland GmbH Verlag.

Zieme, P. (2006). Hybrid names as a special device of Central Asian naming. L. Johanson & Ch. Bulut (ed.): *Turkic-Iranian Contact Areas* içinde (s. 114-127) Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.